

500 jaar nieuwe geschiedenis

Overzicht op hoofdlijnen van de algemene en vaderlandse geschiedenis van 1492 (de ontdekking van Amerika) tot en met 1991 (het einde van de Koude Oorlog), volgens een gecombineerd chronologische en thematische indeling en met vermelding van de belangrijkste historische gebeurtenissen, personages en jaartallen.

www.hansroodenburg.nl

eerste versie 2003, laatste herziene versie oktober 2018

Inhoudsopgave

1. De wereld in 1492	4
<i>De wereld in 1492: Machtsverhoudingen</i>	4
<i>De wereld in 1492: Europese expansie.....</i>	4
<i>De wereld in 1492: Nederland.....</i>	5
<i>De wereld in 1492: Economie, wetenschap en techniek.....</i>	5
<i>De wereld in 1492: Geestelijke stromingen</i>	5
2. 1492-ca. 1600.....	5
<i>1492-ca. 1600: Machtsverhoudingen.....</i>	5
<i>1492-ca. 1600: Europese expansie</i>	6
<i>1492-ca. 1600: Nederland.....</i>	6
<i>1492-ca. 1600: Economie, wetenschap en techniek.....</i>	7
<i>1492-ca. 1600: Geestelijke stromingen.....</i>	7
3. ca. 1600 – ca. 1700	8
<i>ca. 1600 – ca. 1700: Machtsverhoudingen</i>	8
<i>ca. 1600 – ca. 1700: Europese expansie.....</i>	8
<i>ca. 1600 – ca. 1700: Nederland.....</i>	9
<i>ca. 1600 – ca. 1700: Economie, wetenschap en techniek.....</i>	11
<i>ca. 1600 – ca. 1700: Geestelijke stromingen</i>	11
4. ca. 1700-1815.....	11
<i>ca. 1700-1815: Machtsverhoudingen.....</i>	11
<i>ca. 1700-1815: Europese expansie</i>	12
<i>ca. 1700-1815: Nederland.....</i>	13
<i>ca. 1700-1815: Economie, wetenschap en techniek.....</i>	14
<i>ca. 1700-1815: Geestelijke stromingen.....</i>	14
5. 1815-1914.....	14
<i>1815-1914: Machtsverhoudingen</i>	14
<i>1815-1914: Europese expansie</i>	15
<i>1815-1914: Nederland</i>	16
<i>1815-1914: Economie, wetenschap en techniek.....</i>	18
<i>1815-1914: Geestelijke stromingen</i>	18

6. 1914-1991.....	19
<i>Eerste Wereldoorlog (1914-1918)</i>	<i>19</i>
<i>Interbellum (1918-1939)</i>	<i>20</i>
<i>Tweede Wereldoorlog (1939-1945)</i>	<i>21</i>
<i>Koude Oorlog (1945-ca. 1991)</i>	<i>24</i>
<i>1914-1991: Nederland</i>	<i>29</i>
<i>1914-1991: Economie, wetenschap en techniek.....</i>	<i>33</i>
<i>1914-1991: Geestelijke stromingen</i>	<i>34</i>
6. De wereld in 1992	34

1. De wereld in 1492

De wereld in 1492: Machtverhoudingen

Hoe zag de wereld er 500 jaar geleden uit? Er woonden om te beginnen heel wat minder mensen dan nu. Volgens een ruwe schatting had de aarde toen ongeveer 400 miljoen inwoners. Ter vergelijking: momenteel heeft de wereldbevolking een omvang van 7 miljard mensen. De grootste bevolkingsconcentraties waren te vinden in China, Voor-Indië en Europa.

Europa was destijds een lappendeken van enkele grotere en vele kleine zelfstandige staten. China was een uitgestrekt keizerrijk onder de Ming-dynastie en een groot deel van Voor-Indië, dat een overwegend hindoeïstische bevolking had, werd bestuurd door islamitische veroveraars. Het zuidelijk en oostelijk Middellandse-Zeegebied, maakten deel uit van het Ottomaanse (Turkse) Rijk. Hiertoe behoorde ook de Balkan, waarvan de verovering in **1453**, met de **val van Constantinopel** (Istanboel), was voltooid. Het Amerikaanse continent was in die tijd nog zeer dun bevolkt, maar er waren wel hoogontwikkelde beschavingen ontstaan, zoals die van de Inca's in Peru en van de Azteken in Mexico.

De wereld in 1492: Europese expansie

Al sinds de Oudheid hebben handelscontacten bestaan tussen Oost en West. Beroemd is de 'Zijderoute', waarlangs kostbaarheden uit Azië werden vervoerd naar landen rond de Middellandse Zee. Maar ook minder vredelievende contacten zijn er geweest. Zo drong de Macedonische veldheer **Alexander de Grote** in de vierde eeuw voor Christus aan het hoofd van zijn leger Voor-Indië binnen. Sinds de nadagen van het Romeinse Rijk werd Europa een aantal malen geconfronteerd met invallen van ruitervolken uit Centraal Azië, zoals de Hunnen in de vierde eeuw, de Mongolen onder **Dzjenghis Khan** in de dertiende en onder **Timoer** in de veertiende eeuw. Naarmate de Middeleeuwen hun einde naderden nam de belangstelling van de Europeanen voor het verre Azië toe. Beroemd zijn de reizen van de Venetiaan **Marco Polo** naar Centraal Azië, Voor-Indië en China. Het bestaan van het Amerikaanse continent was in Europa nog onbekend. Wel hadden de Vikingen, die vanuit Scandinavië waren uitgezwermd naar IJsland en Groenland, in de tiende eeuw al voet aan wal gezet in Noord-Amerika. Maar het bestaan daarvan was in de rest van Europa niet doorgedrongen.

De overgang van de Middeleeuwen naar de moderne tijd in Europa wordt vaak gekoppeld aan het jaar **1492**. Inderdaad een symbolisch jaar. In dat jaar werd de grondslag gelegd voor het Spaanse koninkrijk, dat gedurende meer dan een eeuw, zij het in competitie met de Portugezen, zijn stempel zou drukken op de wereldpolitiek. In dat jaar werden, met de verovering van Granada, de laatste resten van de Arabische aanwezigheid in Spanje opgeruimd. In hetzelfde jaar ontdekte **Columbus** Amerika, waarna de verovering en onderwerping van dat werelddeel door de Spanjaarden een aanvang nam.

De Portugezen zaten ondertussen ook niet stil. Portugese zeevaarders verkenden de kust van Afrika en in **1486** bereikte **Diaz**, via Kaap de Goede Hoop, de Indische Oceaan. Gaandeweg bouwden zij in dat deel van de wereld een netwerk op van handelscontacten. De concurrentie tussen Spanje en Portugal bracht de paus ertoe de wereld te verdelen in twee invloedssferen: het oosten was voor Portugal en het westen voor Spanje. Behalve de zucht naar materieel gewin speelde ook geloofsijver mee bij het verlangen om in contact te komen met landen en volkeren in de rest van de wereld. Het tijdperk van de Europese expansie, dat ongeveer vier eeuwen zou duren, was begonnen!

De wereld in 1492: Nederland

Nederland vormde vijfhonderd jaar geleden nog geen eenheidsstaat. Het gebied, aangeduid als ‘de Nederlanden’, omvatte een aantal gewesten op het grondgebied van de huidige Benelux. Aan het eind van de vijftiende eeuw waren de Nederlanden onder de heerschappij gekomen van het Habsburgse (Oostenrijkse) Huis. Het gebied was tamelijk welvarend. Er was sprake van een verstedelijkte economie, waarin de lakenindustrie een centrale plaats innam. Ook speelden visserij, handel en scheepvaart een belangrijke rol.

De wereld in 1492: Economie, wetenschap en techniek

De economie in de meer ontwikkelde delen van de wereld was gebaseerd op de landbouw. In Europa was echter sprake van een toenemende betekenis van handel en scheepvaart. Aan het einde van de Middeleeuwen deden zich enkele belangrijke technologische doorbraken voor, namelijk de uitvinding van het buskruit en van de boekdrukkunst. Deze markeren het begin van de militaire en wetenschappelijke suprematie van het Westen, die tot op de dag van vandaag voortduurt.

De wereld in 1492: Geestelijke stromingen

Wat betreft de belangrijkste geestelijke stromingen was de situatie vrij overzichtelijk. In China was het confucianisme de officiële staatsideologie. Deze leer is gebaseerd op het werk van de filosoof **Confucius**, die ongeveer tweeduizend jaar eerder had geleefd. In het Confucianisme spelen praktische voorschriften op het gebied van de intermenselijke relaties en het landsbestuur een belangrijke rol. Het boeddhisme, oorspronkelijk ontstaan in Voor-Indië, maar daar sinds lang verdwenen, had ooit veel aanhang in China gehad, maar was er uiteindelijk teruggedrongen. Het wist zich wel te handhaven in Ceylon, Zuidoost-Azië, Tibet, Korea en Japan. In Voor-Indië overheerste het hindoeïsme, maar ook de islam had er vaste voet gekregen. De islam was voorts de heersende godsdienst in Noord-Afrika, het Midden-Oosten en delen van Centraal Azië en van de Indische Archipel. Europa was christelijk: rooms-katholiek in het westen en orthodox in het oosten. Vrijwel nergens in Europa bestond vrijheid van godsdienst. Soms werden minderheden, bijvoorbeeld Joden, getolereerd. Dat gold niet voor ketterij of geloofsafval; daarop stonden zware straffen. In West-Europa was echter al enige tijd sprake van een kentering: de **Renaissance**. De dominante positie van de kerk en de oriëntatie op het hiernamaals maakte plaats voor een sterke positie van de nationale staten en een oriëntatie op economie, wetenschap en kunsten.

2. 1492-ca. 1600

1492-ca. 1600: Machtsverhoudingen

In de eerste helft van de zestiende eeuw was **Karel V**, telg uit het Habsburgse Huis, de machtigste man van Europa. Op jeugdige leeftijd erfde hij de Bourgondische gebieden en daarmee werd hij tevens ‘Heer der Nederlanden’. Ook werd hij heerser over de Habsburgse gebieden in Midden Europa en verwierf hij de titel ‘Keizer van het Heilige Roomse Rijk’. Aan deze titel was weliswaar weinig feitelijke macht verbonden, maar wel status en invloed. Nog belangrijker was het koningschap van Spanje. Dit land was juist begonnen aan een overzeese expansie met name in de Nieuwe Wereld. Toen **Magelhaen**, een Portugese zeevaarder in Spaanse dienst, de Filippijnen voor Spanje in bezit nam, werd Karel V heerser over een ‘rijk waar de zon nooit ondergaat’.

Ondanks de successen overzee zou Karel V vooral te kampen krijgen met tegenslagen dichterbij huis. Centraal Europa werd bedreigd door de opdringende Turken, die in 1529 zelfs het

beleg voor Wenen sloegen. Weliswaar werd de Turken een halt toegeroepen, maar Karel V slaagde er niet in een einde te maken aan de dreiging.

Een andere uitdaging vormde de **Hervorming of Reformatie**, een beweging die in **1517** op gang was gebracht door **Luther** en die zich afzette tegen het instituut en de praktijken van de tot dan toe oppermachtige Katholieke Kerk. Karel V beschouwde zich als de wereldlijke hoeder van die kerk en hij trachtte dan ook met alle middelen de Hervorming de kop in te drukken. Maar die beweging was, in ieder geval in het noordelijke deel van Europa, niet te keren.

1492-ca. 1600: Europese expansie

Aan het eind van de vijftiende eeuw vestigde de Portugese zeevaarder **Vasco da Gama** een bruggenhoofd in Voor-Indië, dat de basis vormde voor de verdere Portugese expansie in Azië tot aan de Indische Archipel, China en Japan.

Veel massaler was de Spaanse expansie op het westelijk halfrond. De Spaanse veroveraars werden aangetrokken door de fabelachtige goud- en zilverschatten waarover de inheemse heersers beschikten. **Cortez** veroverde Mexico en vernietigde het rijk van de Azteken. **Pizarro** nam Peru voor zijn rekening, waar hij het rijk van de Inca's te gronde richtte. De laatste heerser van de Inca's, **Atahualpa**, werd in de val gelokt. Hij betaalde het geëiste losgeld in goud en zilver, maar werd alsnog aan de wurgpaal geëxecuteerd. Om de dood op de brandstapel te ontlopen, die onvereenigbaar was met het Incageloof, had hij zich vlak voor zijn dood moeten laten dopen.

De Spaanse verovering van de gebieden in Amerika pakte desastreus uit voor de oorspronkelijke bevolking. Niet alleen richtten de Spanjaarden omvangrijke slachtingen aan, maar ook stierven velen als gevolg van de dwangarbeid die zij moesten verrichten. Verder brachten de Europeanen ziekten mee die in dat werelddeel onbekend waren en waartegen geen immuniteit bestond, wat tot massale sterfte leidde.

1492-ca. 1600: Nederland

De Spaanse heerschappij over de Nederlanden leidde tot spanningen die in de tweede helft van de zestiende eeuw tot een uitbarsting zouden komen. Twee factoren speelden daarbij een rol. Karel V was vrijwel onafgebroken in oorlog met de Turken, die op de Balkan en in het gebied van de Middellandse Zee een bedreiging vormden, en met Frankrijk, de belangrijkste rivaal van Spanje in West-Europa. Ondanks de inkomsten uit de Amerikaanse bezittingen, verkeerde de machtige vorst, door de hoge oorlogsuitgaven, voortdurend in geldnood. Belastingen geheven in de relatief welvarende Nederlanden vormden dan ook een welkome aanvulling. Deze belastingen, die geen direct belang van de Nederlanden dienden, riepen veel weerstand op. De tweede factor die tot spanningen leidde, was de aanhang die het protestantisme in de Nederlanden verkreeg. Deze ontwikkeling werd door de katholieke heersers met kracht de kop in gedrukt: duizenden protestanten werden ter dood gebracht.

Nadat Karel V in het midden van de zestiende eeuw afstand had gedaan ten gunste van zijn zoon **Filips II** escaleerde de situatie. In **1566** richtte de volkswoede zich tegen de katholieke kerken, waar massale vernielingen werden aangericht. Deze gebeurtenis staat bekend als de '**Beeldenstorm**'. Filips II besloot tot militair ingrijpen en stuurde de hertog van Alva met een leger naar de weerspannige Nederlanden. Alva greep met harde hand in. De protestanten werden meedogenloos vervolgd en om de troepen te betalen werden nieuwe belastingen opgelegd. In **1568** gingen een aantal edelen, onder aanvoering van **Willem van Oranje**,

afkomstig uit het huis Nassau, ook wel bekend als Willem de Zwijger, de ‘vader des vaderlands’, tot de opstand over. De huurlegertjes die het land binnenvielen werden echter door Alva snel onschadelijk gemaakt. De strijd verplaatste zich naar de opstandige steden in Holland, die door de Spanjaarden werden belegerd. Vooral bekend is het **beleg van Leiden**, een van de grootste steden in de Nederlanden. Toen in **1574** overgave in de lucht hing weken de Spanjaarden echter. De Watergeuzen, partizanen te water, hadden de polders rond de stad onder laten lopen en daartegen waren de Spanjaarden niet opgewassen. De Spaanse troepen trokken zich definitief terug uit het gebied en de strijd verplaatste zich naar de randgebieden van de noordelijke gewesten.

De afscheiding werd politiek bezegeld in de **Unie van Utrecht in 1579**, kort daarna gevolgd door het afzweren van Filips II. Dit was de geboorte van wat bekend zou worden als de **Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden**. Een republiek met een monarchaal tintje overigens. Aan het hoofd van de provincies stonden stadhouders uit het huis Nassau, waarvan Willem van Oranje de bekendste was. Hij werd in **1584** in Delft vermoord en opgevolgd door zijn zoon **Maurits**. Die zou zich ontwikkelen tot een bekwaam veldheer. Hij wist de Spanjaarden in het defensief te dringen. Terwijl deze hun greep op het Noorden geleidelijk aan verloren, verstevigden zij hun positie in het Zuiden. De val van Antwerpen, in **1585**, bezegelde uiteindelijk de deling van de Nederlanden.

1492-ca. 1600: Economie, wetenschap en techniek

In Europa gaven krachtige eenheidsstaten als Frankrijk, Engeland en Spanje steeds meer de toon aan. Deze staten voerden een economische politiek die wel wordt aangeduid als **mercantilisme**. Kern hiervan was het bevorderen van de uitvoer en het beperken van de invoer. Zo ontstond een positieve handelsbalans die het mogelijk maakte om edele metalen te accumuleren. Daarmee konden de huurlegers worden betaald die nodig waren om de machtspositie van deze staten te beschermen en te versterken. Overzeese expansie paste ook goed in dit concept. De koloniën konden goedkope grondstoffen leveren en vormden tevens een afzetgebied voor de eigen producten. Ter bescherming van deze koloniale handel bestond een voorkeur voor monopolies.

In de zestiende eeuw kwamen belangrijke doorbraken tot stand in de fysica, meer in het bijzonder de mechanica en de astronomie. De Italiaanse onderzoeker **Galileï** vond steeds meer bewijzen voor de theorie die eerder in deze eeuw was ontwikkeld door **Copernicus** en die er op neerkwam dat de aarde niet het middelpunt van het heelal was, maar dat de aarde en de andere planeten om de zon draaiden. Deze inzichten werden Galileï door de katholieke kerk niet in dank afgenomen en hij werd in het begin van de zeventiende eeuw door de kerkelijke **Inquisitie** vervolgd wegens ketterij. Alleen door zijn bevindingen in te slikken kon hij de brandstapel ontlopen.

1492-ca. 1600: Geestelijke stromingen

Niet alleen onder wetenschappers heersten denkbeelden die op gespannen voet stonden met de door de Katholieke Kerk van oudsher verkondigde christelijk leer. We noemden reeds de Hervorming, die de stoot gaf tot het **protestantisme**, dat uiteindelijk een bonte verzameling geloofsrichtingen zou omvatten. Naast Luther kreeg vooral **Calvijn** veel invloed. Bij alle verschillen in opvatting was er een gemeenschappelijk element: het centraal stellen van de Bijbel in plaats van het instituut van de Katholieke Kerk. In de zestiende eeuw traden ook steeds meer onafhankelijke denkers op de voorgrond, die niet zozeer tegen als wel los van de Kerk opereerden. Beroemde voorbeelden zijn de humanist **Erasmus** en de Italiaanse filosoof **Bruno**. Laatstgenoemde stond in de traditie van de **gnosis**, een stroming die teruggaat tot de

Oudheid en waarin de individuele geloofservaring centraal staat. De Katholieke Kerk heeft de gnosis door de eeuwen heen te vuur en te zwaard bestreden. Bruno eindigde dan ook door toedoen van de Inquisitie op de brandstapel.

3. ca. 1600 – ca. 1700

ca. 1600 – ca. 1700: Machtsverhoudingen

Hoewel de Republiek in de eerste helft van de zeventiende eeuw nog steeds verwickeld was in de onafhankelijkheidsoorlog ('**Tachtigjarige Oorlog**') tegen Spanje, ontwikkelde zij zich in die periode tot een maritieme supermacht en werd zij het centrum van de wereldhandel. In de Duitse vorstendommen woedde in de eerste helft van de zeventiende eeuw een bijzonder wrede godsdienstoorlog, bekend als de **Dertigjarige Oorlog**. In **1648** kwam bij de **Vrede van Munster** (Westfalen) aan beide oorlogen een einde. Grote delen van het Duitse platteland waren ontvolkt en het zou nog jaren duren voor dat gebied zich van de gevolgen van de oorlog zou herstellen. De Republiek daarentegen stond in dat jaar zo ongeveer op het toppunt van haar macht: internationaal erkend als onafhankelijke staat, onaantastbaar op de wereldzeeën en zeer welvarend.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw werd de positie van de Republiek bedreigd door twee grote Europese mogendheden, die begerig keken naar de rijkdommen die zich daar opstapelden: Engeland, dat erop uit was de maritieme machtspositie van de Republiek over te nemen, en Frankrijk, dat als continentale grootmacht dreigde de Republiek te bezetten en in te lijven. Een militaire krachtmeting met beide landen kon dan ook niet uitblijven. De confrontatie tussen Engeland en de Republiek leidde driemaal tot een oorlog die op zee werd uitgevochten. In deze '**Engelse Oorlogen**' slaagde Engeland, ondanks een overwicht in de Europese wateren, er niet in beslissend voordeel te behalen. Toch moest de Republiek, die lange tijd internationaal boven haar stand had geleefd, aan het eind van de zeventiende eeuw in Engeland haar meerdere erkennen. De belangen van beide staten waren trouwens steeds meer parallel gaan lopen. Dit had vooral te maken met de opkomst, onder **Lodewijk XIV**, van Frankrijk als Europese grootmacht, die een ernstige militaire bedreiging vormde voor de Republiek. De samenwerking tussen de beide zeemogendheden werd nog eens onderstreept toen de Hollandse stadhouder **Willem III** in **1689** tevens koning van Engeland werd. Vanaf die tijd koos de Republiek in gewapende conflicten (**Negenjarige Oorlog**, **Spaanse Successieoorlog**) de zijde van Engeland tegen Frankrijk.

Centraal- en Oost-Europa hadden te maken met het opdringen van de Turken, die in de tweede helft van de zeventiende Eeuw opnieuw het beleg voor Wenen sloegen. Maar ook deze keer werden zij teruggedreven en vanaf dat moment nam de geleidelijke neergang van het Ottomaanse Rijk een aanvang.

ca. 1600 – ca. 1700: Europese expansie

Aan het eind van de zestiende eeuw ontstond een ware race naar Indië door elkaar beconcurrerende Nederlandse expedities. Sommige van deze reizen zijn in de herinnering blijven voortleven vanwege hun gewaagd en avontuurlijk karakter. In **1595-1597** ondernamen **De Houtman en Keyser** de 'Eerste Schipvaart naar Indië'. Bekend is ook de overwintering van **Heemskerk en Barentsz.** op Nova Zembla in **1597**, tijdens een mislukte poging om een doorgang naar Indië te vinden via de Noordelijke IJszee. In **1598-1601** zeilde **Olivier van Noort** als eerste Nederlander, volgens de westelijke route via Straat Magelhaes, rond de wereld. Een andere reis die ongeveer gelijktijdig en langs dezelfde route werd ondernomen,

eindigde in Japan. In 1605 werd Australië (toen aangeduid als ‘Zuidland’) door de Hollanders ontdekt.

In **1602** werden de krachten gebundeld met de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (**VOC**). Spoedig waren de Nederlanders in Azië heer en meester. In het gebied van de Indische Archipel verdreven zij de Portugezen en de Engelsen. Zij verkregen praktisch het monopolie op de handel in tropische producten, met name specerijen als peper, nootmuskaat, kruidnagelen en foelie, die in Europa zeer gewild waren. Handhaving van dit monopolie was de primaire doelstelling die het optreden van de VOC in de archipel bepaalde. Kolonisatie, in de zin van het stichten van volksplantingen door Europese kolonisten, was, zeker in de begintijd van de VOC, niet aan de orde. De economische controle over het gebied, in de vorm van verplichte leveranties van tropische producten, werd uitgeoefend via inheemse gezagsdragers, die daartoe via een verdeel-en-heers-politiek in een afhankelijke positie werden gemanoeuvreed.

De militaire macht van de compagnie zorgde er niet alleen voor dat Europese concurrenten op afstand werden gehouden, maar vormde ook een stok achter de deur in geval van onwilligheid van de inheemse bevolking of hun leiders. Verzet werd met grote hardheid de kop ingedrukt. Zo werd vrijwel de gehele bevolking van de Banda Eilanden, die de verplichte leveranties van specerijen aan de VOC weigerde, op gezag van gouverneur-generaal **Jan Pieterszoon Coen**, verbannen of de dood ingejaagd.

Rond het midden van de zeventiende eeuw vestigde de VOC een verversingsstation aan de Kaap de Goede Hoop, waar de oostindiëvaarders verse voedingsmiddelen konden inslaan en zieken aan land brengen. Geleidelijk aan zou deze vestiging uitgroeien tot de Kaapkolonie.

Aangezien de VOC in Azië met de hoofdprijs was gaan strijken, moesten andere Europese mogendheden met minder genoegen nemen. De Engelsen concentreerden zich op Voor-Indië, waar overigens ook de VOC vestigingen had. China en Japan bleven nagenoeg afgesloten voor westerlingen, maar de Nederlanders waren ook in deze regio actief. In Japan kregen zij als enigen een handelspost toegewezen: het eilandje Decima in de haven van Nagasaki.

In de Nieuwe Wereld was Spanje nog steeds de dominante Europese macht. Spanje stond wel toe dat Portugal de vrije hand kreeg in Brazilië. Gedurende enige tijd moesten de Portugezen daar echter plaats maken voor de Nederlanders, maar uiteindelijk keerden de Portugezen terug. De Nederlanders waren ook actief in het Caraïbisch gebied en Noord-Amerika, evenals trouwens de Engelsen, Fransen en Denen. In de koloniën werden plantages gesticht waar gewassen als suikerriet, en later katoen en tabak werden verbouwd. De arbeid werd er verricht door slaven die op Europese schepen uit Afrika werden aangevoerd. Een andere economische pijler was de kaapvaart (gelegaliseerde zeeroverij tussen landen die met elkaar in oorlog waren). Bekend is de verovering van de Spaanse zilvervloot in **1628** door de Nederlandse kaper **Piet Hein** in opdracht van de West-Indische Compagnie (WIC).

ca. 1600 – ca. 1700: Nederland

In de Republiek bestond een wankel machtsevenwicht tussen de stadhouders en de regenten, de maatschappelijke elite, die werd gedomineerd door rijke kooplieden. Die elite beheerste ook de vertegenwoordigende lichamen: de Staten van de provinciën en de Staten-Generaal. In het begin van de zeventiende eeuw leek de taakverdeling helder: stadhouder Maurits ging over de oorlogvoering tegen de Spanjaarden en **Johan van Oldenbarneveldt**, de machtigste regent, was verantwoordelijk voor het landsbestuur en de buitenlandse betrekkingen. Toch

was sprake van toenemende tegenstellingen. Conflictstof vormde vooral de eventuele verlenging van het **Twaalfjarig Bestand** met de Spanjaarden (**1609-1621**). Van Oldenbarneveldt wilde het bestand verlengen, maar Maurits wilde doorvechten. Het conflict werd verscherpt door religieuze tegenstellingen tussen twee protestantse stromingen: die van de volgelingen van de vrijzinnige Arminius (**Remonstranten**) en die van de calvinistische Gomarus (**Contra-Remonstranten**), waarin beide staatslieden partij kozen. Een uitbarsting kon niet uitblijven: van Oldenbarneveldt werd in **1619** beschuldigd van verraad en terechtgesteld. Maurits en de Contra-Remonstranten hadden gewonnen. In datzelfde jaar werd de 'ware geloofsleer' vastgesteld op de **Synode van Dordrecht**, waar tevens het besluit viel tot een officiële vertaling van de bijbel in de landstaal. Deze vertaling, die bekend is geworden als de **Statenbijbel**, heeft grote invloed gehad op de ontwikkeling van het Nederlands.

Na het verstrijken van het bestand werd de strijd tegen Spanje hervat. Maurits overleed kort daarna en werd opgevolgd door zijn halfbroer Frederik Hendrik. Deze ontpopte zich eveneens als een bekwaam veldheer. Hij ging de strijd aan met de Spanjaarden, die een aantal steden en vestingen in het oosten en zuiden in bezit hadden. Vlak voordat de oorlog in 1648 werd beëindigd overleed Frederik Hendrik. Hij werd opgevolgd door zijn zoon **Stadhouder Willem II**, maar deze stierf kort na zijn aantreden. Diens zoon was nog te jong en dus zagen de regenten hun kans schoon. Dit werd het begin van het **Eerste Stadhouderloos Tijdperk**. De leiding van het land kwam in handen van **Johan de Witt**. Inmiddels was de **Eerste Engelse Oorlog (1552-1554)** uitgebroken. Inzet was de suprematie ter zee. De Nederlandse vloot was geen partij voor de Engelsen en leed verschillende nederlagen, zoals de zware nederlaag in de Slag bij Ter Heide, waarbij de vermaarde Nederlandse admiraal **Maarten Tromp** sneuvelde. Elders echter, ging de Republiek in het tegenoffensief. Een bondgenootschap met Denemarken leidde tot de afsluiting van de Oostzee voor Engelse schepen en overzee werd de Engelse handelsbelangen zware schade toegebracht. De oorlog bracht geen beslissing en het zou dan ook spoedig komen tot de **Tweede Engelse Oorlog (1664-1667)**. Johan de Witt had intussen de vloot, die onder bevel kwam te staan van **Michiel de Ruyter**, aanzienlijk versterkt. Het patroon van deze oorlog leek op dat van de vorige. De Engelsen domineerden aanvankelijk op de Noordzee, zij het niet meer zo overtuigend als in de vorige oorlog, en de Republiek had een overwicht overzee. Naarmate de oorlog voortduurde kreeg de Republiek steeds meer de overhand. In **1667** voerden de Hollanders een gewaagde raid uit, die in Nederland bekend staat als de '**Tocht naar Chatham**', naar de gelijknamige oorlogshaven in het mondingsgebied van de Theems. Engelse schepen gingen in vlammen op en het Engelse vlaggenschip werd als oorlogsbuit weggevoerd. Na deze nederlaag zagen de Engelsen er geen gat meer in. Kort daarop werd de vrede gesloten. Nederland stond Nieuw Amsterdam (thans New York) af aan de Engelsen in ruil voor Suriname. Wederom was het conflict tussen de beide rivalen niet definitief beslecht.

De oorlogen met Engeland hadden de Republiek al flink op de proef gesteld. Maar het kon nog erger. In het '**Rampjaar**' **1672** werd de aanval over land ingezet door Frankrijk, gesteund door de bisschoppen van Munster en Keulen. De Engelsen sloten zich bij de coalitie aan en zo was de **Derde Engelse Oorlog** een feit. De Engelse vloot, versterkt met Franse schepen en numeriek superieur, werd door De Ruyter een gevoelige klap toegebracht in de zeeslag bij Solebay. Voorlopig was het gevaar vanuit zee afgewend. Ook in het verdere verloop van de oorlog zou de Engelse vloot er niet in slagen de overhand te krijgen. In de republiek voltrok zich een machtswisseling. Gesteund door het volk wist de zoon van Willem II, als **Stadhouder Willem III**, ten koste van de regenten aan de leiding te komen. De rol van Johan de Witt was uitgespeeld. Hij werd in Den Haag door het gepeupel vermoord.

De oorlog te land verliep aanvankelijk rampzalig. Veel steden in het oosten en zuiden werden door de aanvallers ingenomen, maar deze hadden geen antwoord op de Hollandse Waterlinie die aan Holland, de machtigste provincie, bescherming bood. Om het tij te keren verscheen een gecombineerde Engels-Franse vloot voor de Nederlandse kust met de bedoeling een invasie voor te bereiden. Om dit te verhinderen moest De Ruyter, ondanks de vijandelijke overmacht, de strijd aangaan. De daarop volgende zeeslagen bij Schooneveld en Kijkduin eindigden weliswaar onbeslist, maar de landing werd verhinderd en daarmee had De Ruyter een belangrijke strategische overwinning behaald. Andere mogendheden, waaronder Spanje, kozen de zijde van de Republiek. De Engelsen hielden het verder voor gezien en in **1674** kwam het tot een afzonderlijke vrede met de Republiek. De bescherming door de Hollandse Waterlinie bood Willem III de gelegenheid zijn landstrijdkrachten op sterkte te brengen en in de tegenaanval te gaan. Vrijwel het gehele verloren gegane gebied werd heroverd en in 1678 werd vrede met Frankrijk gesloten.

Al met al was 1672 voor de Republiek een traumatische ervaring. Het land had aan de rand van de afgrond gestaan. De Franse dreiging was weliswaar tijdelijk, maar zeker niet definitief, afgewend. Gedurende de volgende tweehonderd jaar zou deze dreiging het Nederlandse strategische denken blijven beheersen, niet ten onrechte zoals nog zou blijken.

ca. 1600 – ca. 1700: Economie, wetenschap en techniek

Van oudsher waren handel en scheepvaart, naast de landbouw en de stedelijke nijverheid, belangrijke pijlers van de Europese economie. Deze activiteiten waren vooral gericht op de Oostzee en de Middellandse Zee. De economieën van de zeevarende naties werden echter in toenemende mate afhankelijk van de vruchten die door de Europese expansie in Azië en de Nieuwe Wereld werden afgeworpen. Hieruit vloeiden vernieuwingen voort in het economisch systeem, zoals de verhandelbaarheid van aandelen van grote ondernemingen op de beurs.

De natuurwetenschappen namen in de zeventiende eeuw een hoge vlucht. De Duitser **Kepler** formuleerde, voortbouwend op de inzichten van Copernicus, de wetten die de planeetbanen beschrijven. De Engelsman **Newton** formuleerde de bewegingswetten voor de waarneembare wereld. Ook in de biologie en de geneeskunde werden vorderingen gemaakt. Hieraan zijn de namen van de Nederlanders **Van Leeuwenhoek** en **Boerhave** verbonden.

ca. 1600 – ca. 1700: Geestelijke stromingen

Het protestantisme had in grote delen van Europa een eind gemaakt aan de monopoliepositie van de katholieke kerk in godsdienstkwesities. Dit bracht meer geestelijke vrijheid. Nieuwe godsdienstige stromingen dienden zich aan en de filosofie nam in Europa, na eeuwenlang op een laag pitje te hebben gestaan, een hoge vlucht. Invloedrijk was het werk van rationalistische filosofen als **Descartes** en **Spinoza**. Overigens was er nog geen sprake van volledige vrijheid van godsdienst. Zelfs in de tolerante Republiek was de katholieke eredienst verboden, hoewel aanvankelijk de meerderheid van de bevolking nog steeds de katholieke godsdienst aanhing.

4. ca. 1700-1815

ca. 1700-1815: Machtsverhoudingen

In Midden Europa was Oostenrijk, onder het Habsburgse Huis, al lange tijd de machtigste mogendheid. Keizerin **Maria Theresia** versterkte die positie door de vereniging met het

koninkrijk Hongarije. Een uitdaging vormde de opkomst van twee andere staten in de achttiende eeuw: het Koninkrijk Pruisen onder **Frederik de Grote** en Rusland, dat onder **Tsaar Peter de Grote** was uitgegroeid tot een machtig Rijk. In West-Europa gaven, sinds het einde van de zeventiende eeuw, Frankrijk en Engeland de toon aan.

In Frankrijk regeerde Lodewijk XIV als absoluut vorst, maar zijn opvolgers bleken minder krachtige leiders en zij waren niet opgewassen tegen de toenemende oppositie, die hervormingen eiste. In **1789** brak de **Franse Revolutie** uit, die een einde zou maken aan de monarchie en de macht van de adel en de Kerk in Frankrijk. De laatste koning, **Lodewijk XVI**, en zijn vrouw **Marie Antoinette** werden enige jaren later terechtgesteld. Er had zich inmiddels een machtsstrijd ontwikkeld die velen het leven kostte en die enkele jaren zou duren. De nieuwe machthebbers kwamen voort uit de burgerij. “**Vrijheid, gelijkheid en broederschap**” werd de leus van de revolutie.

Inmiddels was een oorlog uitgebroken met Oostenrijk en Pruisen. Een generaal die zich daarbij onderscheidde was **Napoleon Bonaparte**. Hij wist uiteindelijk de macht te grijpen, de republiek af te schaffen en zichzelf tot keizer te kronen. Een keizer die zou trachten heel Europa, waaronder de koloniale mogendheden Spanje, Portugal en Nederland, aan zich te onderwerpen. Het tijdperk van de **Napoleontische Oorlogen** was aangebroken, waarin Frankrijk strijd leverde tegen wisselende coalities, waartoe meestentijds ook Engeland behoorde. Grote delen van Europa kwamen onder Franse heerschappij. De militaire successen van Napoleon berustten voor een groot deel op de dienstplicht, die niet alleen in Frankrijk, maar ook in de bezette gebieden werd ingevoerd. Hierdoor was hij in staat reusachtige legers op de been te brengen. Het grootste waagstuk was de veldtocht tegen Rusland, die echter uitliep op een geweldig fiasco. De Russen lokten de Fransen in de val; zij trokken terug totdat de Fransen uiteindelijk uitgeput bleven steken in de sneeuw. Terwijl de restanten van de ‘**Grande Armee**’ vluchtten voor hun leven, was Napoleon alweer teruggekeerd om voorbereidingen te treffen voor de laatste beslissende krachtmeting. In de **Slag bij Leipzig in 1813** leed Napoleon zijn definitieve nederlaag, zo leek het. Hij deed afstand en werd verbannen naar het eiland Elba in Italië, maar wist te ontsnappen en wederom een groot leger op de been te brengen. Een nieuwe krachtmeting met de coalitie van Europese mogendheden zou de beslissing brengen: de **Slag bij Waterloo in 1815**. Ditmaal viel definitief het doek voor Napoleon: zijn leger werd verslagen en hijzelf werd verbannen naar het eiland Sint Helena in de zuidelijke Atlantische Oceaan, waar hij de rest van zijn dagen zou slijten.

ca. 1700-1815: Europese expansie

Engeland legde in de achttiende eeuw de grondslag voor zijn imperium. Het verkreeg de heerschappij over het grootste deel van Voor-Indië. De Fransen, die daar ook ambities hadden, kregen het nakijken. Ook in Canada en Louisiana wisten de Engelsen ten koste van de Fransen hun macht uit te breiden. Wel moest Engeland een gevoelige tegenslag incasseren, toen in de Amerikaanse koloniën een gewapende opstand uitbrak die uitmondde in de **onafhankelijkheid van de Verenigde Staten in 1776** met **George Washington** als eerste president.

Na de bezetting door de Fransen leek de rol van Nederland als koloniale mogendheid te zijn uitgespeeld. De VOC werd, na jaren van achteruitgang, opgeheven. De Indische archipel en de Kaapkolonie gingen in Engelse handen over.

De Spaanse koloniën in Latijns Amerika, met uitzondering van Cuba en Porto Rico volgden spoedig het Amerikaanse voorbeeld, evenzo de Portugese kolonie Brazilië. Een en ander werd

in de hand gewerkt door de bezetting van de beide moederlanden door Napoleon. De economieën van de nieuwe landen in Noord- en Zuid-Amerika dreven in belangrijke mate op slavenarbeid. De slavenhandel bereikte in de achttiende eeuw een hoogtepunt. Van de twaalf miljoen slaven die in de loop der eeuwen van Afrika naar de Nieuwe Wereld zijn verscheept, komt de helft voor rekening van deze eeuw. De slavenhandel bleef niet beperkt tot de transatlantische route. Door de eeuwen heen was de Arabische slavenhandel zelfs omvangrijker. Niet alleen de Afrikaanse zwarte bevolking had hiervan te lijden. Ook Europeanen werden tot slaaf gemaakt door het optreden van de 'Barbarijse' zeerovers in Noord-Afrika.

ca. 1700-1815: Nederland

De Republiek had in de achttiende eeuw als grote mogendheid afgedaan. Ook in economisch opzicht ging het minder: het land verloor zijn positie als centrum van de wereldhandel en aan de enorme winsten van de VOC kwam een einde. Toch kende de bovenlaag in de Republiek nog steeds grote rijkdom.

Koning-Stadhouder Willem III was kinderloos gestorven en zo kwam het landsbestuur in de eerste helft van deze eeuw, het **Tweede Stadhouderloos Tijdperk**, in handen van de regenten. Toen de Fransen, tijdens de **Oostenrijkse Successieoorlog**, opnieuw het land waren binnengevallen, trad een nieuwe stadhouder aan in de persoon van **Willem IV**, afkomstig van de Friese tak van Nassau. Deze kwam echter spoedig te overlijden en werd opgevolgd door zijn zoon **Willem V**. Geleidelijk aan vervaagde de vroegere tegenstelling tussen de stadhouder, die traditioneel veel aanhang had onder het gewone volk, en de bestuurlijke elite van de regenten. Beiden vonden de vernieuwingsbeweging van de **Patriotten** tegenover zich, die vooral afkomstig was uit de middenklasse. Deze groepering was geïnspireerd door de ideeën van de 'verlichting' en streefde naar doorbreking van het machtsmonopolie van de stadhouder en de regenten. De positie van de stadhouder werd aanzienlijk verzwakt door de catastrofaal verlopen **Vierde Engelse Oorlog (1780-1784)**, die het gevolg was van een conflict over de levering van strategische goederen aan de opstandige Engelse kolonie in Amerika. De situatie in de Republiek destabiliseerde en dreigde uit te lopen op een burgeroorlog. Door interventie van Pruisische troepen, ten gunste van de stadhouder, kon dit gevaar tijdelijk worden bezworen.

In **1795** drong een Frans invasieleger over de bevroren rivieren de Republiek binnen, die vervolgens ophield te bestaan. De Patriotten maakten gemene zaak met de Fransen en zij namen het bestuur over. Zo ontstond de **Bataafse Republiek**, gebaseerd op de ideeën van de Franse Revolutie en feitelijk een vazalstaat van Frankrijk. Toen Napoleon eenmaal stevig in het zadel zat, maakte hij een einde aan de Bataafse Republiek en vestigde hij daarvoor in de plaats het **Koninkrijk Holland** met zijn broer Lodewijk Napoleon als koning. Dit koninkrijk was geen lang leven beschoren en daarna volgde **inlijving bij Frankrijk**.

Ondanks een aantal nuttige vernieuwingen zoals de invoering van het Burgerlijk Wetboek en van de Burgerlijke Stand, leidde de Franse Tijd tot aanzienlijke verarming van Nederland. De inkomsten uit de koloniën waren weggevallen. De Engelse zeeblokkade leidde tot de invoering van het **Continental Stelsel**, waardoor handel en scheepvaart werden getroffen. Verder moesten hoge belastingen worden opgebracht ter financiering van de militaire bezetting en als bijdrage aan de Franse oorlogsinspanning in Europa. Daar kwam nog bij dat het land in het kader van de dienstplicht of **conscriptie** jongemannen moest leveren voor de Franse oorlogsmachine. Zij werden vooral ingezet in Spanje en Rusland. Velen zouden niet

terugkeren. Al met al verkeerde het land, toen in **1813** de Fransen waren verdreven, in deplorabele toestand.

ca. 1700-1815: Economie, wetenschap en techniek

In de achttiende eeuw kwam in Engeland, met de introductie van machines voor de productie van textiel, de **Industriële Revolutie** op gang. Deze leidde tot de concentratie van de productie in fabrieken. Ook werd geëxperimenteerd met stoomaandrijving. In de negentiende eeuw zou deze ontwikkeling zich verder verspreiden en leiden tot grote veranderingen in de economieën van de meeste Europese landen.

ca. 1700-1815: Geestelijke stromingen

De achttiende eeuw was de eeuw van de **Verlichting**. Bekende denkers waren **Kant**, **Rousseau** en **Voltaire**. Deze stroming bouwde voort op de rationalistische filosofen en de natuurwetenschappelijke ontdekkingen van de zeventiende eeuw. Centrale waarden waren de menselijke rede en religieuze tolerantie. Men stond kritisch tegenover instituties als de Kerk, de adel en de monarchie. De Verlichting vormde een belangrijke inspiratiebron voor de Amerikaanse onafhankelijkheid en de Franse Revolutie.

5. 1815-1914

1815-1914: Machtsverhoudingen

Nadat Napoleon was verslagen gingen de grootmachten op het **Congres van Wenen** in beraad over de nieuwe kaart van Europa. Leidend beginsel was het herstel van de verhoudingen van voor de Franse Revolutie, waarbij de monarchie als staatsvorm de voorkeur genoot. Ook moesten waarborgen worden geschapen tegen Frans expansionisme. Een van de besluiten van het congres dat goed paste bij deze uitgangspunten, was de oprichting van het **Koninkrijk der Nederlanden**, dat zowel het grondgebied van de voormalige Republiek als van de Oostenrijkse Nederlanden (het overgrote deel van het huidige België) omvatte. Het groothertogdom Luxemburg, dat is het huidige groothertogdom Luxemburg en de huidige Belgische provincie Luxemburg, viel ook onder de koning der Nederlanden, maar stond formeel apart. De nieuwe staat was bedoeld om tegenwicht te bieden tegen Franse machtsuitbreiding in noordelijke richting. Oostenrijk kreeg elders territoriale compensatie en Nederland moest, in ruil voor de gebiedsuitbreiding in Europa, de Kaapkolonie en Ceylon aan Engeland afstaan.

De pogingen van het Congres van Wenen om de klok terug te zetten waren geen lang leven beschoren. Daarvoor was de drang tot vernieuwing te sterk. De oude standenmaatschappij moest veranderd worden in een stelsel waarin alle burgers gelijk waren voor de wet. Met name in **1848** (het '**Revolutiejaar**') werden in verschillende Europese landen de bakens verzet en boette de monarchie aan macht in ten gunste van de volksvertegenwoordiging.

Het Congres van Wenen had in Europa geen duurzaam machtsevenwicht tussen de grote mogendheden opgeleverd. Een bron van instabiliteit, die tot verschillende gewapende conflicten leidde, was de afkalvende macht van het Ottomaanse Rijk (de '**Oosterse kwestie**'). De Grieken voerden met succes een onafhankelijkheidsoorlog en zetten daarmee een ontwikkeling in gang die geleidelijk zou leiden tot het einde van de Turkse overheersing op de Balkan, bezegeld in de **Balkanoorlogen** van **1912-1913**. Rusland en Oostenrijk probeerden hun invloedssfeer in die regio uit te breiden en Engeland volgde de ontwikkelingen met argusogen. Escalatie lag daarbij op de loer, zoals de **Krimoorlog** in het midden van de

negentiende eeuw aantoonde, waarbij Engeland en Frankrijk intervenueerden ten gunste van het Ottomaanse Rijk en tegen Rusland.

Halverwege de negentiende eeuw kreeg Europa te maken met een onstuitbare opkomst van nationalisme. Italië en Duitsland, tot dan toe elk bestaande uit een verzameling min of meer onafhankelijke staten en staatjes, werden sterke eenheidsstaten. In Duitsland was de Pruisische kanselier **Bismarck** de drijvende kracht. Eerst werd Denemarken aangepakt en na een korte oorlog, waarin Oostenrijk en Pruisen gezamenlijk optrokken, gedwongen tot aanzienlijke gebiedsafstand. De verdeling van de buit leidde tot een oorlog tussen de beide overwinnaars. Tot veler verrassing werd Oostenrijk snel op de knieën gedwongen, waarna de leidende rol van Pruisen in Duitsland door Oostenrijk werd erkend. Hierop volgde de **Frans-Duitse Oorlog (1870-1871)**, waarbij Frankrijk een verpletterende nederlaag leed. Uit deze gebeurtenis werd het Duitse Keizerrijk geboren, een krachtige eenheidsstaat met Pruisen als kern. De kaarten in Europa waren opnieuw geschud. Een periode van gewapende vrede brak aan. De grote mogendheden gingen zich nu vooral toeleggen op het verwerven van koloniaal bezit, een activiteit die overigens een aantal malen tot hoog oplopende spanningen zou leiden. Ondertussen werden grote legers opgebouwd en tussen Engeland en Duitsland ontstond een maritieme wapenwedloop, waarbij de bouw van slagschepen aan beide zijden met kracht werd aangepakt.

Aan de andere kant van de Atlantische Oceaan begonnen de Verenigde Staten aan een machtsontplooiing die tot op de huidige dag voortduurt. Een oorlog met Mexico leidde tot de toevoeging van een aantal gebieden in het zuidwesten, waaronder Californië, aan de Verenigde Staten. Toenemende tegenstellingen tussen de noordelijke en de zuidelijke staten leidden tot de **Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865)**, die door het Noorden werd gewonnen. De afschaffing van de slavernij was een van de gevolgen. Na de burgeroorlog kwam de weg vrij voor het in bezit nemen van de gebieden in het westen die tot dan toe vrijwel uitsluitend werden bevolkt door de oorspronkelijke bewoners, de Indianen (tegenwoordig wel aangeduid als *native Americans*)

1815-1914: Europese expansie

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam een wedloop op gang tussen de Europese landen met koloniale ambities in de gebieden die nog niet in bezit waren genomen. De verdeling van Afrika verliep in snel tempo. Het Franse bezit lag vooral in Noord-Afrika en de Sahara. Engeland vestigde zich stevig in het zuiden en oosten van het continent, met inbegrip van Egypte. Duitsland, dat in de race om koloniaal bezit pas laat ging meedoen, verwierf ook een aantal gebieden, evenals Portugal, dat van oudsher al actief was in Afrika. België, tenslotte, wist goede zaken te doen met de verwerving van het grondstoffenrijke Kongo. De kolonisatie van Afrika kwam pas in het begin van de twintigste eeuw tot voltooiing. In **1902** wist Engeland de **Boerenoorlog** in zijn voordeel te beslechten. De Boeren, afstammelingen van Nederlandse en andere Europese kolonisten, boden taai verzet, maar moesten uiteindelijk buigen voor de Engelse overmacht. Kort voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was, met de bezetting van Libië door Italië en de verdeling van Marokko in een Frans en Spaans protectoraat (plus de stad Tanger onder internationaal bestuur), de kolonisatie van het Zwarte Continent voltooid. Alleen Ethiopië was de dans ontsprongen, maar dat land zou aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog alsnog ten prooi vallen aan Italiaanse agressie.

Nederland hield zich bij de deling van Afrika afzijdig. Het deed zelfs afstand van de enige kolonie die het daar nog bezat, namelijk een gebied aan de Goudkust (Ghana). Deze gebiedsafstand was onderdeel van een overeenkomst met Engeland, waarbij Nederland de

vrije hand kreeg in Atjeh, in Noord-Sumatra. Dat paste in het Nederlandse beleid om de hele Indische Archipel onder controle te krijgen. Terwijl Engeland zijn positie consolideerde in Brits-Indië (het huidige India, Pakistan en Bangladesh) wist Frankrijk Indochina (het huidige Viëtnam, Laos en Cambodja) in bezit te krijgen. China werd ook het doelwit van de Europese expansie, maar deze beperkte zich tot de steden aan de kust. Formeel bleef het land onafhankelijk. De toenemende westerse invloed riep felle reacties op van Chinese nationalist en leidde uiteindelijk tot gewapend verzet tijdens de ‘**Boxer-opstand**’ (1900), die door buitenlandse troepen echter snel de kop werd ingedrukt. In 1912 kwamen republikeinse rebellen, onder leiding van **Soen-Jat-Sen**, aan de macht en dat betekende het einde aan de keizerlijke heerschappij in China. Inmiddels was Japan opengesteld voor het Westen en het land werd in korte tijd omgevormd tot een moderne staat met een dito krijgsmacht. Al spoedig schaarde ook Japan zich onder de mogendheden die in de regio expansieve bedoelingen hadden. Hierbij kwam Japan in aanvaring met Rusland, dat inmiddels zijn gezag tot het gebied van de Stille Oceaan had uitgebreid. Dit leidde tot de **Russisch-Japanse Oorlog (1904-1905)**, die zowel te land als ter zee door Japan werd gewonnen, een uitkomst die door velen voor onmogelijk was gehouden. Deze afloop bracht onder meer Korea in de Japanse invloedssfeer.

De eilanden in de Stille Oceaan kwamen successievelijk in bezit van Europese mogendheden, waarbij ook Duitsland zijn deel kreeg. Amerika was inmiddels eveneens ten tonele verschenen. Het annexeerde onder meer de Hawaï Eilanden. Een conflict met Spanje over Cuba leidde in **1898** tot de **Spaans-Amerikaanse Oorlog**. De Verenigde Staten behaalden een snelle overwinning en Spanje deed afstand van zijn laatste koloniën op het westelijk halfrond, Cuba en Porto Rico, maar ook van de Filippijnen, die in Amerikaanse handen overgingen.

Van alle koloniale rijken was dat van Engeland het meest uitgestrekt. Met name de vele strategisch gelegen steunpunten, zoals Gibraltar, Malta, Aden en Singapore, gaven het land, in combinatie met de suprematie van de Engelse marine, een voorsprong op de concurrenten. Hierdoor en door de sterke positie van zijn industrie was Engeland in de negentiende eeuw de leidende wereldmacht. **Koningin Victoria** zwaaide gedurende het grootste deel van de negentiende eeuw de scepter over het Britse imperium, een wereldrijk van ongeëvenaarde omvang en macht.

1815-1914: Nederland

Op het eerste gezicht leken de vooruitzichten voor het Koninkrijk der Nederlanden onder koning **Willem I** gunstig. De samenvoeging met de vroegere Habsburgse Nederlanden verschafte het land de status van middelgrote mogendheid. De zuidelijke provinciën zouden, dankzij de opkomende industrie en gezonde overheidsfinanciën, de economische opbloei van het nieuwe koninkrijk ten goede kunnen komen. Bovendien had Nederland weliswaar een aantal van zijn overzeese bezittingen aan Engeland moeten afstaan, maar het had de belangrijkste kolonie, Indië, weer teruggekregen. Willem I maakte werk van infrastructuurprojecten. Nieuwe kanalen werden gegraven en er werd een begin gemaakt met de aanleg van spoorwegen.

Het samengaan tussen Noord en Zuid zou geen lang leven zijn beschoren. De tegenstellingen bleken te groot. De overheersende positie van de protestanten uit het Noorden streek de katholieken in het Zuiden tegen de haren in. Ook de oriëntatie van het zuiden op Frankrijk, die werd gevoed door de Franstaligheid van de zuidelijke elite, droeg niet bij aan de eenheid. Voor de belastingen die het Zuiden moest opbrengen om de financiële problemen van het Noorden te helpen verlichten, gold het zelfde. In 1830 brak de Belgische Opstand uit.

Pogingen om deze gewapenderhand de kop in te drukken faalden. Toen Frankrijk militair intervenieerde was het pleit beslecht. De onderhandelingen over het scheidingsverdrag sleepten zich nog jaren voort, maar in 1839 werd de Belgische onafhankelijkheid formeel bezegeld.

Willem I deed afstand en werd opgevolgd door zijn zoon, die als koning **Willem II** in **1848** onder druk instemde met de afschaffing van het oude staatsbestel, dat aan de koning grote bevoegdheden toekende. Daarvoor in de plaats kwam de parlementaire democratie, ongeveer zoals we die in Nederland nu nog kennen, zij het dat het kiesrecht was gekoppeld aan de belasting die men betaalde en dus was voorbehouden aan de beter gesitueerden. De nieuwe grondwet, waarin een en ander werd geregeld, was het werk van de liberale voorman **Thorbecke**. Kort na deze omwenteling kwam Willem II te overlijden en hij werd opgevolgd door zijn zoon, koning **Willem III**, die aan het einde van de negentiende eeuw zou worden opgevolgd door koningin **Wilhelmina**.

Met de Belgische afscheiding was de rol van Nederland als Europese mogendheid definitief uitgespeeld. Het land keerde zich af van Europa en koos voor een strikte neutraliteitspolitiek. Het richtte zijn aandacht voortaan op de koloniën. In de tijd van de VOC had de Nederlandse aanwezigheid in de Indische archipel vooral de vorm aangenomen van handelsposten en militaire steunpunten. Van kolonisatie was slechts in beperkte mate sprake geweest. Daar kwam nu verandering in. Het Nederlandse gezag zou in heel de archipel worden gevestigd en dat zou het mogelijk maken de natuurlijke rijkdommen, nog intensiever dan voorheen, ten bate van het moederland te exploiteren. De vestiging van het Nederlands gezag stuitte menigmaal op gewapend verzet van de inlandse bevolking, zoals tijdens de Javaoorlog, die uitbrak in de jaren twintig van de negentiende eeuw. Het sluitstuk van de vestiging van het Nederlands gezag werd gevormd door de onderwerping van Atjeh in Noord-Sumatra in het begin van de twintigste eeuw. Dit was het resultaat van de Atjehoorlog, die meer dan dertig jaar duurde. Aanvankelijk hadden de koloniale troepen (overwegend Ambonese en Javaanse soldaten onder Europese leiding) geen antwoord op de guerrillatactiek van de Atjehse strijders. Maar onder generaal **van Heutsz** gingen de troepen over tot de contraguerrilla. Deze bleek effectief en het gebied werd, ten koste van grote aantallen slachtoffers onder de Atjehse bevolking, onder Nederlandse controle gebracht.

Naarmate het Nederlandse gezag in de archipel sterker werd gevestigd, nam de economische exploitatie van de kolonie in betekenis toe. Aanvankelijk geschiedde die in het kader van het zogenaamde **cultuurstelsel**. Dit hield in dat de inlandse boeren op een vijfde van hun land gewassen moesten verbouwen voor de kolonisator, die daarvoor een geringe vergoeding betaalde. Voor de Nederlanders was dit een zeer winstgevende zaak, maar de inlandse bevolking had er zwaar onder te lijden. De misstanden die met het stelsel gepaard gingen werden aan de kaak gesteld door de Nederlandse schrijver **Multatuli** in de ‘Max Havelaar’. Deze kritiek en de roep om een meer liberale economische politiek ten aanzien van Indië leidden in de tweede helft van de negentiende eeuw tot de afschaffing van het cultuurstelsel.

In Nederland tekende zich ondertussen de **verzuiling** af, waarin bevolkingsgroepen op basis van hun levensovertuiging min of meer gescheiden van elkaar leefden. De emancipatie van katholieken, gereformeerden en socialisten speelde daarbij ook een rol. De eerste twee speelden een prominente rol in het landsbestuur, maar de socialisten werden daarbuiten gehouden. Omdat er geen algemeen kiesrecht bestond, konden zij in de volksvertegenwoordiging geen vuist maken. De meer revolutionaire stromingen hadden in die tijd binnen het socialisme de overhand. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd een

aarzelend begin gemaakt met de **sociale wetgeving**, die beoogde de meest schrijnende wantoestanden, zoals de kinderarbeid, te verzachten. Later volgde de invoering van de **leerplicht**.

1815-1914: Economie, wetenschap en techniek

De industriële revolutie, die in de achttiende eeuw in Engeland was begonnen, zette in de negentiende eeuw in grote delen van Europa met kracht door. De perfectionering van de stoommachine maakte de weg vrij voor nieuwe verkeersmiddelen: spoorwegen en stoomschepen begonnen aan hun opmars. Ook de procesindustrie (ijzer en staal, chemie) kwam tot ontwikkeling. De verbindingen tussen de continenten werden aanzienlijk verkort door de aanleg van het Suezkanaal in de tweede helft van de negentiende eeuw en van het Panamakanaal kort voor de Eerste Wereldoorlog. In de negentiende eeuw was het **kapitalisme** het dominante economische systeem in het geïndustrialiseerde deel van de wereld. Kenmerkend hiervoor was de ondernemingswijze productie, waarin de kapitaalverschaffers de dienst uitmaakten.

De technische doorbraken in de negentiende eeuw werden mogelijk gemaakt door de snelle ontwikkeling van de natuurwetenschappen, met name de fysica en de scheikunde. In de natuurkunde werden rond de eeuwwisseling nieuwe wegen ingeslagen. **Max Planck** legde de grondslagen voor de kwantummechanica die betrekking heeft op de bouwstenen van het atoom en **Albert Einstein** begon met de ontwikkeling van de relativiteitstheorie, waaruit onder andere de equivalentie volgt van massa en energie. Beide inzichten legden het fundament voor de toepassing van atoomenergie in de twintigste eeuw. In de biologie verrichtte **Charles Darwin** baanbrekend werk met zijn evolutietheorie, die het ontstaan van de soorten door een proces van natuurlijke selectie beschrijft. Ook in de menswetenschappen werden belangrijke vorderingen gemaakt, bijvoorbeeld door **Sigmund Freud**, grondlegger van de moderne psychiatrie.

In de negentiende eeuw werd de fotografie uitgevonden, later gevolgd door de film. Op het gebied van de telecommunicatie deden spectaculaire vernieuwingen hun intrede. Na de introductie van de telegraaf, gevolgd door de telefoon, werd aan het eind van de negentiende eeuw geëxperimenteerd met de eerste radio's. Tevens werd de basis gelegd voor de grootschalige toepassing van elektriciteit in het dagelijks leven in de twintigste eeuw. Die eeuw zou ook de opmars beleven van de automobielen en het vliegtuig, die rond de eeuwwisseling hun intrede deden.

1815-1914: Geestelijke stromingen

In het Europa van de negentiende eeuw namen ideologieën steeds meer de plaats in van de godsdienst. Aanvankelijk vormde het **liberalisme** de dominante ideologie. Deze stroming wortelde in de gedachtewereld van de Verlichting en sloot aan bij sommige ideeën van de Franse Revolutie. Een van de geestelijke vaders van het liberalisme was de achttiende-eeuwse filosoof en econoom **Adam Smith**. Centrale waarden van het liberalisme waren persoonlijke vrijheid en sociale vooruitgang; op economisch gebied waren vrijhandel en concurrentie de belangrijkste principes. Veel liberalen gingen uit van gelijkheid tussen burgers en waren overtuigde democraten. Tegenhanger van het liberalisme was het conservatisme, dat aansluiting zocht bij de standenmaatschappij zoals die eeuwenlang had bestaan.

De industrialisatie bracht andere arbeidsverhoudingen met zich mee. De arbeiders in de steden, het 'proletariaat', verrichtten zwaar en vaak ongezond werk, maakten lange werkdagen en dat alles tegen een karig loon. Velen leefden in armoedige omstandigheden.

Het **socialisme** vormde het ideologische antwoord op wat bekend stond als de ‘sociale kwestie’. De meest invloedrijke denker van deze stroming was de filosoof en econoom **Karl Marx**, die samen met **Friedrich Engels** in **1848** het ‘**Communistisch Manifest**’ publiceerde dat de proletariërs opriep hun lot in eigen hand te nemen.

6. 1914-1991

Eerste Wereldoorlog (1914-1918)

De verdeling van de koloniale buit tussen de grote mogendheden, die in het begin van de twintigste eeuw werd voltooid, bracht geen stabiliteit in Europa. De grote mogendheden op het continent, die kolossale mobilisabele legers achter de hand hadden, en Engeland met zijn oppermachtige oorlogsvloot, keken met argusogen naar elkaar. Bestaande verdragverplichtingen hielden het risico in dat, als ergens een lokaal conflict zou ontstaan, al spoedig alle grote mogendheden bij dat conflict betrokken zouden raken. Zo een conflict brak in **1914** uit tussen Oostenrijk-Hongarije en Servië, naar aanleiding van de moord op de Oostenrijkse troonopvolger in **Serajewo** (Bosnië) door een Servische nationalist. Duitsland sloot zich aan bij Oostenrijk-Hongarije en deze beide landen vonden Rusland en Frankrijk tegenover zich.

De Duitse strategie was erop gericht om, na een snelle opmars door België, de Franse legers te omsingelen en te verslaan. Daarna zou de strijd worden aangeboden met Rusland, dat meer tijd nodig had om te mobiliseren en daardoor nog geen onmiddellijke bedreiging vormde. De inval in België dwong ook Engeland, dat in het verdrag van 1839 de Belgische neutraliteit had gegarandeerd, tegen Duitsland en zijn bondgenoten (de ‘Centralen’ of ‘Asmogendheden’) aan de oorlog deel te nemen aan de zijde van de ‘Geallieerden’. Aanvankelijk leek het Duitse plan te zullen slagen. Maar de snelle opmars veroorzaakte logistieke problemen en op het beslissende moment wisten de Franse legers aan de omsingeling te ontsnappen. In de daarop volgende **Slag aan de Marne** werd de Duitse opmars tot staan gebracht. Aan beide zijden groeven de troepen zich in. De frontlijn liep van het zuidwesten van België tot aan de Frans-Zwitserse grens. Dit was het begin van een **loopgravenoorlog** die vier jaar zou duren. Hierbij bleken de verdedigers in het voordeel. Ook de inzet van gifgas bracht geen verandering. Grote offensieven in **1916** van de Duitsers bij **Verdun** en van de Engelsen aan de **Somme** kostten honderdduizenden doden, zonder dat een doorbraak werd bereikt.

Aan het oostelijke front golfde de strijd op en neer. De zwakke Oostenrijks-Hongaarse strijdkrachten konden zonder Duitse hulp weinig uitrichten. Zo was Duitsland verwickeld geraakt in de oorlog op twee fronten die het juist had willen vermijden. Weliswaar werden de Asmogendheden versterkt met het Ottomaanse Rijk, maar het effect daarvan op de oorlog in Europa was gering. Bovendien koos Italië de zijde van de geallieerden, waardoor Oostenrijkse troepen werden gebonden die eigenlijk nodig waren aan het Oostelijk front. In het Verre Oosten schaarde ook Japan zich aan de zijde van de geallieerden, met als voornaamste doel het in bezit nemen van een aantal Duitse koloniën in het gebied van de Stille Oceaan.

In Rusland versterkte de oorlog de krachten die een einde wilden maken aan de bestaande maatschappelijke ongelijkheid. In **1917** brak de **Russische Revolutie** uit, die een periode van grote instabiliteit inluidde. Uiteindelijk kwamen de **Bolsjewieken**, die een communistische maatschappij nastreefden, onder **Lenin** aan de macht. De tsaar en zijn gezin werden vermoord. De prioriteit van de nieuwe machthebbers in Rusland was het vestigen van hun

gezag in het binnenland en daarom waren zij bereid om op ongunstige voorwaarden vrede te sluiten met de Asmogendheden. Dit had een definitieve wending aan de oorlog in het westen kunnen geven, omdat de Duitsers nu hun gehele militaire macht daar konden inzetten. Echter, de Duitsers hadden er inmiddels een nieuwe vijand bij gekregen.

Om de bevoorrading van Groot-Brittannië te bemoeilijken zetten de Duitsers het duikbootwapen in tegen koopvaardij schepen. Hierbij vielen ook slachtoffers aan de zijde van neutrale landen zoals de Verenigde Staten. Toen de Duitsers begin 1917 de **onbepaalde duikbootoorlog** afkondigden in een groot zeegebied rond Groot-Brittannië, was de maat voor de Amerikanen vol en zij verklaarden Duitsland de oorlog. Hiermee was het lot van Duitsland in deze oorlog feitelijk bezegeld.

Wat zouden de Duitsers tegenover het demografisch potentieel en de economische macht van de Verenigde Staten moeten stellen? Hun enige kans was een beslissend offensief voordat de Amerikanen, die aan het begin van de oorlog niet over landstrijdkrachten van betekenis beschikten, voldoende troepen in de strijd konden werpen om de genadeslag toe te brengen. Dat beslissende offensief kwam in het voorjaar van 1918, maar het liep uit op een mislukking. De Duitse troepen waren uitgeput, ondervoed en gedemoraliseerd. Daar kwam nog bij dat de geallieerden met enig succes een nieuw wapen in de strijd wierpen: de tank. Hierdoor werd het mogelijk om zonder enorme verliezen het front plaatselijk te doorbreken. Op 11 november **1918** werd in **Compiègne** (Noord-Frankrijk), in een spoorwagon, de wapenstilstand gesloten. Duitsland en zijn bondgenoten hadden de oorlog verloren.

Interbellum (1918-1939)

De Eerste Wereldoorlog had diepe sporen nagelaten. Miljoenen waren om het leven gekomen. Grote Europese vorstenhuizen kwamen ten val: na Rusland, vervuilden ook Duitsland, Oostenrijk en Turkije de monarchie voor de republikeinse staatsvorm. **Het Verdrag van Versailles (1919)** legde aan de verliezers van de oorlog zware vredesvoorwaarden op. Duitsland verloor enige gebieden in Europa en al zijn koloniën, het moest ontwapenen op een kleine krijgsmacht na en kreeg hoge herstelbetalingen opgelegd. Oostenrijk-Hongarije werd opgedeeld. Hieruit ontstonden naast Oostenrijk en Hongarije ook nieuwe staten als Tsjecho-Slowakije en Joegoslavië. Het Ottomaanse Rijk verloor alle gebieden in de Arabische wereld. Een deel daarvan werd tussen Frankrijk en Engeland verdeeld. In Turkije kwam onder leiding van **Atatürk** een moderniseringsproces op gang. Daar tegenover werd in Saoedi-Arabië de macht overgenomen door de **Wahabieten** (een fundamentalistische richting in de islam), onder leiding van het huis Saoed.

In Rusland, dat werd omgedoopt tot **Sowjet-Unie**, heerste de eerste jaren na de revolutie een burgeroorlog, waarin tegenstanders van het regiem, geholpen door militaire interventies van westerse mogendheden, tevergeefs probeerden de macht van de bolsjewieken te breken. Lenin werd opgevolgd door **Stalin**, die zich ontpopte als een meedogenloze dictator. Bij de vestiging van de planeconomie en de collectivisatie van de landbouw dulde hij geen tegenstand. Deze dictatuur, die dertig jaar duurde, zou tientallen miljoenen het leven kosten. De economie van Rusland onderging grote veranderingen. In snel tempo werd de zware industrie uit de grond gestampt, die de basis zou vormen voor de toekomstige oorlogsproductie.

Duitsland profiteerde niet van de algemene economische bloei in de jaren twintig. Dat kwam door de hoge herstelbetalingen. Om aan zijn verplichtingen te kunnen voldoen werd de bankbiljettenpers in werking gesteld en dat leidde tot **hyperinflatie**. Hierdoor werd het

spaargeld van grote groepen van de bevolking in korte tijd waardeloos. Daar kwam toen nog de grote depressie van de jaren dertig overheen. Het naoorlogse Duitsland bleef door het trauma van de verloren oorlog en de economische malaise zeer instabiel en viel ten prooi aan revolutiepogingen van links en rechts. Dit klimaat vormde een prima voedingsbodem voor de nieuwe politieke partij van de **nationaal-socialisten** ('nazi's'), de NSDAP, geleid door **Adolf Hitler**. Deze partij was ideologisch verwant aan het **fascisme**, dat in de jaren twintig onder **Mussolini** aan de macht was gekomen in Italië. Beide waren nationalistisch, militaristisch, antidemocratisch en anticomunistisch. De NSDAP had bovendien een revanchistische en antisemitische agenda, respectievelijk gericht tegen het Verdrag van Versailles en tegen het joodse volksdeel. Ook maakte Duitsland, volgens de nazi-ideologie, aanspraak op gebiedsuitbreiding ('Lebensraum') in het oosten.

In **1933** wist Hitler in Duitsland de macht te grijpen. Tegenstanders, of wie daarvoor werden aangezien, liet hij opsluiten in **concentratiekampen**. Duitsland werd een eenpartijstaat onder leiding van de **Führer** Adolf Hitler. De bepalingen van het Verdrag van Versailles werden opzij gezet: de herbewapening werd met kracht ter hand genomen. De elite van het 'Derde Rijk' werd gevormd door de **SS**, een formatie die vooral werd belast met het bestrijden van politieke tegenstanders en de vervolging van Joden, maar die ook een militaire tak kreeg, de '**Waffen SS**', die een belangrijke rol zou gaan spelen in de toekomstige militaire campagnes.

De machtsuitbreiding van de nationaal-socialisten en fascistten in Europa nam verder toe. Hitler annexeerde Oostenrijk en vervolgens werd Tsjecho-Slowakije bezet. Engeland en Frankrijk grepen niet in, hoewel die bezetting in flagrante strijd was met de kort daarvoor gesloten overeenkomst van **München**. Daarbij hadden Engeland en Frankrijk toegegeven aan de eis van Hitler om Sudetenland, toen een deel van Tsjecho-Slowakije, te bezetten in ruil voor de toezegging dat Duitsland geen verdere territoriale eisen zou stellen. De fascistische dictator **Franco** kwam, met Duitse militaire steun, als overwinnaar tevoorschijn uit de **Spaanse Burgeroorlog (1936-1939)**.

Terwijl de spanning in Europa steeds verder opliep, werd de westerse wereld opgeschrikt door het **Molotov-Ribbentrop Pact**, genoemd naar de ministers van buitenlandse zaken van de Sovjet-Unie en Duitsland. Het betrof een niet-aanvalsverdrag dat Hitler de vrije hand zou geven in het westen en dat bovendien een geheime clause bevatte over de verdeling van Polen. Kort daarna werd Polen door Duitsland binnengevallen. Frankrijk en Engeland, die Hitler al zo lang zijn gang hadden laten gaan, hadden geen keus meer en zij verklaarden Duitsland de oorlog.

Tweede Wereldoorlog (1939-1945)

Bij de aanval op Polen probeerden de Duitsers een nieuw tactisch concept uit: de '**Blitzkrieg**'. Met een geconcentreerde aanval van tanks, gesteund door vliegtuigen, werden de vijandelijke linies doorbroken. Ten koste van alles moest worden voorkomen dat, zoals in de Eerste Wereldoorlog, het front zich zou stabiliseren en de beslissing zou moeten vallen na een langdurige uitputtingsoorlog. Na ruim een maand was Polen verslagen en, conform de gemaakte afspraken, werd het oostelijk deel bezet door de Sovjet-Unie.

De aanval in het westen zou evenals in 1914 via België worden ingezet. Echter, ditmaal zou ook Nederland doelwit worden. Voor het zo ver was, werden eerst Denemarken en Noorwegen bezet om de aanvoer van Zweeds ijzererts, onmisbaar voor de Duitse oorlogsindustrie, veilig te stellen. Op 10 mei werd de aanval in het westen ingezet. De geallieerden hadden geen antwoord op de Blitzkrieg en zij werden na anderhalve maand

verslagen. Nederland, België en Luxemburg waren toen al door de Duitsers bezet, De Engelse expeditiemacht kon via **Duinkerken** ontsnappen. De wapenstilstand met Frankrijk werd - als symbool van revanche - getekend in dezelfde spoorwagon waarin in 1918 de wapenstilstand was getekend die een einde had gemaakt aan de Eerste Wereldoorlog. Bepaald werd dat Duitsland het noorden van Frankrijk en de Atlantische kust zou bezetten. De rest van het land zou worden bestuurd door een marionettenregering van Fransen onder leiding van Maarschalk **Pétain**, een nationale held van Frankrijk uit de eerste Wereldoorlog. Deze regering is bekend geworden onder de naam '**Vichy-regiem**', genoemd naar de plaats van vestiging.

Vervolgens probeerde Duitsland om met luchtaanvallen de Engelse luchtmacht uit te schakelen als eerste stap naar een invasie. Die opzet mislukte echter, want in de '**Battle of Britain**' bleef de Royal Air Force de Luftwaffe de baas. De onverzettelijke Engelse premier **Churchill** had besloten de strijd voort te zetten. Hitler zag van de invasie van Engeland af, want de strijdkrachten moesten worden voorbereid op een taak die een hogere prioriteit had: de veldtocht tegen de Sovjet-Unie.

Gebiedsuitbreiding in het oosten was een van de kerndoelen die Hitler zich in deze oorlog had gesteld. Hij was overtuigd van de superioriteit van de Duitse strijdkrachten en meende dat een snelle overwinning mogelijk was. Een langdurige oorlog zou Duitsland niet kunnen winnen. De Russen zouden dan in het voordeel zijn, gezien hun veel grotere demografisch potentieel, de uitgestrektheid van het land en de strenge winters. Bovendien zouden de Duitsers weinig steun kunnen verwachten van hun bondgenoten (Behalve Italië ook Finland, Hongarije, Bulgarije en Roemenië). Italië, de belangrijkste bondgenoot, bleek militair tot weinig in staat en raakte op de Balkan en in Noord-Afrika ernstig in de problemen, zodat de Duitsers moesten bijspringen. Voorafgaand aan de aanval op de Sovjet-Unie veroverde Duitsland Joegoslavië en Griekenland, zodat de zuidelijke flank was afgedekt.

Medio 1941 vielen de Duitsers de Sovjet-Unie aan. De Russen waren niet voorbereid op deze aanval. Zij leden grote verliezen en velen werden krijgsgevangen gemaakt. Deze krijgsgevangenen werden zeer slecht behandeld en de meesten kwamen om het leven. Ook de burgerbevolking had te lijden onder Duitse wreedheden. Ondanks de aanvankelijke vorderingen liep het Duitse offensief vast in de modder van de herfst en in de extreme kou van de daaropvolgende winter. De langdurige oorlog die men had willen vermijden diende zich aan. De Duitse strategische positie verslechterde nog veel meer toen het land, zonder noodzaak, de oorlog verklaarde aan de Verenigde Staten, nadat dit land door Japan was aangevallen.

Japan had zich ontwikkeld tot een moderne industriestaat, maar het beschikte zelf nauwelijks over grondstoffen. Het land bezat sterke strijdkrachten die het wilde gebruiken om zijn invloedssfeer in Azië en het gebied van de Stille Oceaan uit te breiden. In de jaren dertig had Japan China aangevallen en delen van dat land bezet. Vervolgens zette het zijn zinnen op de westerse koloniën, vooral het grondstoffenrijke Nederlands-Indië. Om de vrije hand te krijgen moest eerst de Amerikaanse vloot in **Pearl Harbor** op Hawaï worden uitgeschakeld. Dat gebeurde in december **1941**. De aanval werd uitgevoerd met vliegtuigen die waren opgestegen van vliegdekschepen. De Amerikaanse slagschepen werden tot zinken gebracht of zwaar beschadigd, maar de Amerikaanse vliegdekschepen ontsprongen de dans doordat zij toevallig buitengaats waren. Deze gebeurtenis bracht de Verenigde Staten onder president **Roosevelt** aan de zijde van de Engeland in de oorlog. Beide landen kwamen overeen eerst Duitsland te verslaan en daarna Japan.

Na de uitschakeling van de Amerikaanse slagschepen in Pearl Harbor was de weg vrij voor de Japanse opmars in Zuidoost-Azië: Indochina, Malakka, Birma en de Filippijnen werden in de eerste helft van 1942 veroverd en bezet. Nadat een geallieerd eskader onder Nederlands commando in de **Slag in de Javazee** ten onder was gegaan, werd ook Nederlands-Indië bezet. De Europese en Amerikaanse militairen en burgers in de veroverde gebieden werden geïnterneerd. Zij gingen jaren van zware dwangarbeid en ontberingen tegemoet en velen zouden het niet overleven. Met de bezetting van deze gebieden had Japan in een klap een einde gemaakt aan de koloniale overheersing in dit deel van de wereld. De Verenigde Staten waren echter militair niet helemaal uitgeschakeld. Medio 1942 kwam het bij **Midway** tot een treffen tussen Amerikaanse en Japanse vliegdekschepen. De Japanners leden een verpletterende nederlaag en vanaf dat moment hadden de Amerikanen het initiatief. De oorlog in de Stille Oceaan draaide om het luchtoverwicht. De vele steunpunten, van waaruit de Japanners het luchtruim beheersten, moesten door middel van amfibische operaties worden veroverd. Deze strijd verliep uiterst moeizaam, vooral doordat de Japanners meestal verzet boden tot de laatste man.

De militaire operaties van de Engelsen en Amerikanen tegen Duitsland concentreerden zich eerst op het gebied van de Middellandse Zee: in Noord-Afrika, waar de Engelsen een overwinning boekten bij **El Alamein** en vervolgens in Italië, dat na zware strijd werd bezet en waar het fascistische regime van Mussolini plaats maakte voor een pro-geallieerde regering. De Russen drongen aan op een invasie in het westen, zodat de Duitsers troepen aan het Russische front zouden moeten onttrekken. Voorlopig achtten de Engelsen en Amerikanen zich daarvoor echter nog niet sterk genoeg. De wapenproductie en troepenopbouw, nodig voor een dergelijke operatie vergden tijd. Tijd die de Duitsers konden gebruiken om de kust langs de Atlantische Oceaan en de Noordzee in staat van verdediging te brengen met de bouw van de 'Atlantikwall'. Wel kreeg Duitsland te maken met strategische bombardementen door de Engelsen en Amerikanen, die een ernstige verzwakking van de oorlogsindustrie betekenden, maar waar ook de burgerbevolking zwaar door werd getroffen.

Nadat de nederlaag van de Eerste Wereldoorlog met de succesvolle veldtocht in het westen was gewroken en in Rusland de strijd om 'Lebensraum' was ingezet, werd het derde hoofdpunt van de naziagenda ter hand genomen: de 'oplossing van het Jodenvraagstuk'. In alle gebieden in Europa die onder Duitse controle stonden werden Joden bijeengebracht en op transport gesteld naar vernietigingskampen. Hier werden de Joden massaal door vergassing om het leven gebracht en vervolgens gecremeerd. Alleen degenen die geschikt werden geacht om te werken kregen uitstel van executie; zij werden ingezet als dwangarbeider. De grootste vernietigingskampen waren **Auschwitz** en **Treblinka**, beide gelegen in Polen. In totaal werden circa zes miljoen Joden door de Duitsers vermoord. Andere bevolkingsgroepen die de Duitsers onwelgevallig waren, zoals zigeuners en geestelijk gehandicapten, ondergingen eenzelfde lot.

Na de winter van 1941/'42 werd het Duitse offensief in de Sovjet-Unie hervat. Het zwaartepunt kwam nu te liggen in het zuiden. Hoofddoel waren de kolenmijnen in het Donetsbekken en de olievelden in de Kaukasus. Deze opzet mislukte echter door de Duitse obsessie met **Stalingrad**, een industriestad aan de Wolga. De Russen gingen er in het tegenoffensief en Hitler verbood de Duitse troepen om zich, toen het nog kon, terug te trekken. Verstoken van luchtsteun en bevoorrading en geteisterd door de strenge Russische winter en Russische aanvallen, leden de Duitsers een verpletterende nederlaag. In februari **1943** gaven de resterende Duitse troepen zich over: 200 000 Duitsers waren gesneuveld of gingen in krijgsgevangenschap.

In de zomer van 1943 gingen de Duitsers in Rusland opnieuw in het offensief in een poging het front te doorbreken. Bij **Koersk** vond de grootste tankslag uit de oorlog plaats. Hitler moest de strijd staken, wegens de geallieerde landing op Sicilië, die hem noodzaakte troepen aan het Russische front te onttrekken. De Russische verliezen in de strijd bij Koersk waren weliswaar veel groter dan de Duitse, maar strategisch gezien was de slag bij Koersk een Russische overwinning. De Duitsers waren er niet in geslaagd het initiatief te heroveren en vanaf dat moment werd Duitsland in het oosten in het defensief gedrongen. Langzaam maar zeker rolde de Russische oorlogsmachine richting Berlijn.

Ondertussen was de geallieerde troepenopbouw in Groot-Britannië goed op gang gekomen. Aanvankelijk hadden de konvooien op de Atlantische oceaan veel te lijden gehad van aanvallen door Duitse onderzeeboten. Maar in **juni 1944** was het zover en kon in **Normandië** de lang verwachte invasie van het West-Europese vasteland beginnen. De geallieerden profiteerden van hun luchtoverwicht en korte tijd later waren Frankrijk en België bevrijd. Duitsland sloeg terug met zijn geheime wapens, de **V-1** (een onbemand straalvliegtuig) en de **V-2** (een raket voor de middellange afstand), die werden afgevuurd op Engeland en Antwerpen. De geallieerden werden hierdoor volkomen verrast en de wapens richtten grote schade aan en maakten veel slachtoffers onder de Britse burgerbevolking, maar zij konden het tij van de oorlog niet keren.

In september 1944 probeerden de geallieerden met parachutisten en luchtlandingstroepen de bruggen over de grote rivieren in oostelijk Nederland in handen te krijgen, waarover vervolgens hun tankcolonnes Duitsland zouden moeten binnentrekken. Door fouten in de voorbereiding en onverwacht sterke Duitse tegenstand liep deze operatie uit op een fiasco. In wat bekend zou worden als de **Slag om Arnhem** leden de geallieerden een gevoelige nederlaag. Rond kerstmis 1944 werden de geallieerden verrast door het **Ardennenoffensief** waarin de Duitsers de laatste bruikbare strijdkrachten in het westen in de strijd wierpen. Dit offensief liep uit op een mislukking en daarmee was de Duitse nederlaag in het westen nog slechts een kwestie van tijd. De Russen en Amerikanen ontmoetten elkaar aan de rivier de Elbe. In april 1945 begonnen de Russen aan de aanval op Berlijn, dat door de resterende Duitse troepen fanatiek werd verdedigd. Hitler pleegde zelfmoord en kort daarna volgde de val van Berlijn. Begin **mei 1945** volgde de onvoorwaardelijke overgave van alle Duitse troepen. De Tweede Wereldoorlog in Europa was afgelopen.

Na de Duitse capitulatie ging de strijd tegen Japan onverminderd voort. De Japanners hadden een nieuw wapen ingezet, de '**kamikaze**', zelfmoordaanvallen met vliegtuigen, volgeladen met explosieven, die zich op de Amerikaanse oorlogsschepen stortten. Maar de Amerikaanse opmars was niet te stuiten. De Filippijnen werden heroverd en steeds dichterbij naderden de Amerikanen Japan. Naar verwachting zouden bij de aanval op de Japanse hoofdeilanden, alleen al aan Amerikaanse zijde, honderdduizenden slachtoffers vallen. President **Truman**, die de overleden Roosevelt was opgevolgd, besloot daarom tot de inzet van de **atoombom**, die inmiddels in het diepste geheim was ontwikkeld en met succes was getest in de woestijn van Nieuw Mexico. Na twee atoombommen, die achtereenvolgens **Hiroshima** en **Nagasaki** verwoestten, capituleerde Japan. Het was **augustus 1945**; de Tweede Wereldoorlog was afgelopen.

Koude Oorlog (1945-ca. 1991)

Al voordat Duitsland was verslagen waren de leiders van de geallieerden (Churchill, Roosevelt en Stalin) enkele malen bijeengekomen om de strategie te bespreken en de

naoorlogse verhoudingen in Europa te regelen. Zo werden afspraken gemaakt over de berechting van de prominente Duitse oorlogsmisdadigers in het **Tribunaal van Neurenberg**. Een aantal van hen kreeg de doodstraf, anderen langdurige gevangenisstraffen. Later volgde een soortgelijk tribunaal in Tokio, ter berechting van Japanse oorlogsmisdadigers. De **Verenigde Naties** vormden sinds 1945 een instrument om internationale conflicten te beslechten en oorlog te voorkomen, doelstellingen die maar zeer ten dele zouden worden waargemaakt. Van belang was het formuleren van de **rechten van de mens**. Op de handhaving daarvan konden voortaan alle landen worden aangesproken.

Duitsland werd verdeeld in vier bezettingszones. De Amerikanen, Engelsen en Fransen kregen het westelijk deel toegewezen en de Russen het oostelijke deel. Binnen enkele jaren ontstonden hieruit de **Bondsrepubliek** in het westen en de **DDR** in het oosten. Ook Berlijn werd door de vier mogendheden verdeeld. Een soortgelijke regeling als voor Duitsland werd getroffen voor Oostenrijk, maar na een jaar of tien trokken de Russen zich terug, op voorwaarde dat het land neutraal zou blijven. Polen, Tsjecho-Slowakije, Hongarije, Roemenië, Bulgarije en Albanië lagen in de invloedssfeer van de Sovjet-Unie en werden omgevormd tot **satellietstaten**, waar de Russen de baas waren. Joegoslavië, dat zich op eigen kracht van de Duitsers had bevrijd kwam aanvankelijk ook in de Russische invloedssfeer te liggen, maar het land maakte zich daaruit onder de voormalige partisanenleider **Tito** al spoedig los om vervolgens een neutrale koers te varen. In reactie op de Russische dreiging sloten de meeste West-Europese landen en de Verenigde Staten zich aaneen in een militair bondgenootschap, de **NAVO**.

De verhoudingen die na de Tweede Wereldoorlog in Europa waren ontstaan zouden voor tientallen jaren het beeld bepalen. Het oosten en het westen werden van elkaar gescheiden door wat wel wordt aangeduid als het '**IJzeren Gordijn**'. De inwoners van het 'Oostblok' mochten, op een enkele uitzondering na, niet naar het westen reizen en voor reizigers uit het westen golden strenge beperkingen. De scheiding werd voltooid met de bouw van de **Berlijnse Muur** in 1961. In de satellietstaten heerste en soortgelijke dictatuur als in de Sovjet-Unie. Terwijl in het westen de economie weer op gang kwam, mede dankzij de 'Marshallhulp' van de Amerikanen, moesten de satellietstaten bijdragen aan de wederopbouw van de Sovjet-Unie. In 1956 kwamen de **Hongaren in opstand**, maar zij werden door het westen, dat vasthield aan de met de Sovjet-Unie gemaakte afspraken, in de steek gelaten en opnieuw onderworpen. In latere jaren ondergingen protestbewegingen in Tsjecho-Slowakije en Polen een zelfde lot.

De wereldpolitiek in de naoorlogse periode werd beheerst door de tegenstelling tussen de beide supermachten: de Verenigde Staten, die het leiderschap van de westerse wereld van de Engelsen hadden overgenomen, en de Sovjet-Unie. Beide landen beschikten over atoomwapens en de dreiging van een Derde Wereldoorlog lag voortdurend op de loer. Maar in Europa kwam het ondanks perioden van spanning, nooit tot een militaire confrontatie. Men spreekt daarom wel van de '**Koude Oorlog**'.

Na de Tweede Wereldoorlog kwam de **dekolonisatie** op gang. Het streven naar onafhankelijkheid was al veel eerder tot uiting gekomen, maar had vooral in Azië een sterke impuls gekregen door de nederlaag van de koloniale mogendheden in 1942 in de oorlog met Japan. De Engelsen waren bereid om Brits-Indië, na de vooroorlogse geweldloze vrijheidstrijd onder **Mahatma Gandhi**, de onafhankelijkheid te verlenen. Hieruit ontstonden het overwegend hindoeïstische India en het islamitische Pakistan (inclusief het huidige Bangladesh). Deze scheiding ging met veel bloedvergieten tussen de betrokken

bevolkingsgroepen gepaard. Engeland had niet geprobeerd de onafhankelijkheid van zijn grootste kolonie met militaire middelen te verhinderen. Dit in tegenstelling tot Nederland en Frankrijk, die in respectievelijk Indonesië en Indochina overgingen tot militair ingrijpen. Nederland legde in 1949, onder sterke Amerikaanse druk, het hoofd in de schoot. Frankrijk leed in 1954 een zware nederlaag met de val van de junglevestiging **Dien-Bien-Phoe** en koos toen eieren voor zijn geld. Laos, Cambodja en Vietnam werden onafhankelijk, maar dat laatste land werd voorlopig verdeeld in een communistisch noordelijk en in een niet-communistisch zuidelijk deel. Hiermee was een nieuw potentieel conflict geschapen. De dekolonisatie van Afrika voltrok zich tussen de tweede helft van de jaren vijftig en de eerste helft van de jaren zeventig, soms betrekkelijk vreedzaam, maar in andere gevallen (Algerije, Portugese koloniën) na een slepende oorlog. De door inheemse blanken beheerste regimens in Zuid-Rhodesië (Zimbabwe) en Zuid-Afrika ruimden pas veel later het veld. De zwarte leider **Nelson Mandela** werd na meer dan vijfentwintig jaar gevangenschap in 1990 vrijgelaten en zou enkele jaren daarna president van Zuid-Afrika worden.

De dekolonisatie heeft wel een einde gemaakt aan de vreemde overheersing van de landen in de Derde Wereld, maar veel verbeteringen voor de bevolking heeft dat niet opgeleverd. Incompetente en corrupte regeringen die het bovendien niet erg nauw namen met de mensenrechten, kregen het in veel van deze landen voor het zeggen. In een aantal ontwikkelingslanden in Afrika en Latijns Amerika zijn al jaren groepen rebellen actief. Soms gaat het om politiek gemotiveerde strijders, maar steeds vaker blijkt de politieke motivatie bijzaak en gaat het veeleer om roversbenden. De stabiliteit in die landen is door deze activiteiten ernstig ondermijnd, met alle gevolgen van dien voor de sociale samenhang en de economische ontwikkeling.

Een regio waar vrijwel voortdurend sprake was van internationale spanning, die van tijd tot tijd tot ontlading kwam in gewapende conflicten, is het Midden-Oosten. De Engelse mandaatgebieden Jordanië en Irak hadden al voor de Tweede Wereldoorlog hun onafhankelijkheid verworven. De Franse mandaatgebieden Syrië en Libanon volgen midden jaren veertig. Problematisch was de positie van Palestina. Dat gebied werd overwegend bewoond door Arabische Palestijnen, maar al lang voor de oorlog was een migratiebeweging op gang gekomen van Joden, voornamelijk afkomstig uit westerse landen en Oost-Europa. Geïnspireerd door de ideologie van het zionisme, wilden zij op Palestijns grondgebied een Joodse staat vestigen. Deze migratiebeweging kreeg een sterke impuls na de verschrikkingen die de Joden hadden ondergaan in de Tweede Wereldoorlog. Geleidelijk ontwikkelde zich een gewapende strijd tussen Joden en Palestijnen, waarbij ook de Engelse bezetters betrokken raakten. Engeland kondigde aan zich terug te trekken uit Palestina. De Joden riepen in **1948** de staat **Israël** uit, die prompt door de omringende Arabische landen werd aangevallen. Deze oorlog werd door Israël gewonnen, dat het grootste deel van het Palestijnse grondgebied onder controle kreeg. De meeste Palestijnen sloegen op de vlucht naar omliggend Arabisch gebied, daartoe opgeroepen door de Arabische landen (volgens Israël), dan wel uit angst voor Israelische terreur (volgens de Arabieren).

Israël wist zich tijdens zijn bestaan politiek, economisch en militair steeds gesteund door de Verenigde Staten. Het ontwikkelde zich tot de sterkste militaire macht in het Midden-Oosten. Tijdens de ‘**Suezcrisis**’, in **1956** uitgebroken na de nationalisatie van het Suezkanaal door Egypte, sloot Israël zich aan bij een Brits-Franse aanval op Egypte, maar onder internationale druk moesten de aanvallers het veroverde gebied prijsgeven. In **1967** begon Israël een preventieve oorlog, de ‘**Zesdaagse Oorlog**’. De resten van Palestina, tot dan toe bestuurd door Jordanië en Egypte, werden veroverd en de daar woonachtige Palestijnen kwamen

voortaan te leven onder Israelische bezetting. Ook delen van Syrië en Egypte werden veroverd en bezet. In **1973** voerden Egypte en Syrië een verrassingsaanval uit met het doel het verloren gegane gebied te heroveren. Die opzet mislukte en pas jaren later kreeg Egypte in ruil voor een vredesverdrag het door Israël bezette gebied terug.

Ondertussen werd de positie van de Palestijnen in de bezette gebieden steeds uitzichtlozer. Zij zochten internationale aandacht voor hun zaak door spectaculaire vliegtuigkapingen en andere terreurdaden. Israël maakte echter geen aanstalten zich uit de bezette gebieden terug te trekken en bevorderde zelfs dat joodse kolonisten steeds meer Palestijns gebied in bezit namen, waardoor de frustratie onder de Palestijnen nog verder toenam. Pogingen om onder internationaal toezicht tot een regeling te komen mislukten en het wederzijdse geweld tussen Israël en de Palestijnen gaat verder.

De Palestijnse kwestie vormde ook een belangrijke oorzaak van de opkomst van de politieke islam. Moslimfundamentalisten brachten eind jaren zeventig het pro-westerse regiem in Iran ten val. Zij vestigden een islamitische republiek onder leiding van de geestelijk leider **Khomeiny**, die het islamitisch recht, de sharia, invoerde en verder vooral een antiwesterse agenda had. Deze gebeurtenis zou in de islamitische wereld in de volgende decennia de trend zetten.

In het Midden-Oosten bleven de gewapende confrontaties niet beperkt tot het Israelisch-Arabisch conflict. Kort na de stichting van de islamitische republiek werd Iran aangevallen door Irak, dat gebruik wilde maken van de situatie om gewapenderhand een aantal territoriale geschillen te beslechten. Dit conflict mondde uit in een slepende oorlog, de **Golfoorlog** die na jaren onbeslist eindigde. Korte tijd later overmeesterde Irak het rijke oliestaatje Koeweit. Toen kwamen de Amerikanen in actie en werd Irak, na een korte landoorlog (ook wel de Tweede Golfoorlog genoemd), die werd ingeleid door een langdurig luchtoffensief, uit Koeweit verdreven. In Afghanistan was in de jaren zeventig een communistisch gezinde regering aan de macht gekomen. Dit leidde tot een burgeroorlog, waarin de Russen ten gunste van hun geestverwanten intervierden. Hun positie werd echter uitzichtloos en eind jaren tachtig zagen zij zich genoodzaakt zich terug te trekken.

Zoals gezegd leidde de confrontatie tussen de beide supermachten, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie in Europa niet tot een oorlog. Maar elders in de wereld traden de Verenigde Staten bij herhaling militair op tegen de communisten, om te beginnen in het Verre Oosten. In **1949** kwamen in China de communisten aan de macht onder **Mao-Tse-Toeng** (Mao Zedong). Hij vestigde een bewind in de beste Stalinistische traditie. Tientallen miljoenen Chinezen zouden het leven laten. In **1950** brak oorlog in **Korea** uit: het communistische Noord-Korea dreigde het niet-communistische Zuid-Korea onder de voet te lopen. De Verenigde Staten grepen in onder de vlag van de Verenigde Naties. Toen Noord-Korea in het nauw werd gedreven mengde China zich in de strijd en werden de Amerikanen teruggedreven tot de oorspronkelijke grens, waar in **1953** een wapenstilstand werd overeengekomen. Na de Franse aftocht uit Vietnam, kwam in het zuiden een guerrillaoorlog tegen het regiem aldaar op gang, die werd gesteund door het communistische noorden. Midden jaren zestig stuurden de Verenigde Staten troepen naar **Vietnam** om de communistische dreiging het hoofd te bieden. Zij raakten echter verstrikt in een langdurige oorlog, die aan beide zijden veel slachtoffers kostte. Ondanks hun grotere vuurkracht en bombardementen op Noord-Vietnam, slaagden de Amerikanen er niet in de communisten te verslaan. Midden jaren zeventig trokken de Amerikanen hun troepen terug en kort daarna werd Zuid-Vietnam door de communisten onder de voet gelopen. In Cambodja, dat door de Vietnam-oorlog was gedestabiliseerd, kwam

ook een communistisch regiem onder leiding van de dictator **Pol Pot** aan de macht, die het land wilde omvormen tot een landbouwstaat zonder intellectuelen of middenklasse. Hierbij werden een miljoen inwoners om het leven gebracht.

Ook in Latijns Amerika zagen de Amerikanen een communistische dreiging. Van oudsher beschouwden zij die regio als hun 'achtertuin', waar zij naar eigen goeddunken onwelgevallige regiem, zonodig door militaire interventie, uit het zadel wierpen. Onwelgevallig waren regiem die de Amerikaanse economische belangen schaadden en vooral regiem die werden verdacht van communistische sympathieën. Op dergelijke gronden werd begin jaren zeventig de democratisch gekozen president van Chili, **Allende**, tijdens een door de Amerikanen geregisseerde staatsgreep, vermoord en vervangen door een militaire dictatuur. Al eerder waren de Verenigde Staten in aanvaring gekomen met Cuba, waar guerrillastrijders onder aanvoering van **Fidel Castro** eind jaren vijftig het regiem van een door de Amerikanen gesteunde dictator wisten te verdrijven. Castro ontpopte zich als communist en onderhield nauwe banden met de Sovjet-Unie. Amerika ging over tot een economische boycot van Cuba. In 1962 kwamen de Amerikanen er achter dat de Russen op Cuba raketten installeerden die de Verenigde Staten konden bestrijken. Dit leidde tot de **Cubacrisis**. **President Kennedy** kondigde een blokkade af om te verhinderen dat Russische schepen met raketten Cuba konden bereiken. De spanning tussen de beide supermachten liep zodanig op dat velen vreesden voor het uitbreken van een kernoorlog. Op het laatste moment gaf de Russische leider, **Chroetsjov**, toe en was het gevaar van een Derde Wereldoorlog geweken.

In de jaren tachtig vertoonde de communistische wereld ernstige teken van verval. Aan de ene kant was de planeconomie vastgelopen. Aan de andere kant legden de militaire ambities van de Sovjet-Unie een toenemend beslag op de beschikbare middelen. Wilde men blijven bij de Verenigde Staten, dan moesten grotere bedragen worden uitgetrokken voor technologisch geavanceerde wapensystemen. Het welvaartspeil van de bevolking raakte steeds verder achterop bij het westen. Ondertussen probeerden de satellietstaten meer en meer hun eigen weg te gaan. Onder **Gorbatsjov** werd een begin gemaakt met hervormingen, maar daarmee was de geest uit de fles. In **1989** leidde de **val van de Berlijnse muur** het einde in van het communistische regiem van de DDR en een jaar later werd Duitsland herenigd. In datzelfde jaar ontteden de Roemenen zich van de gehate dictator **Ceausescu**, nadat eerder al Hongarije, Tsjecho-Slowakije en Polen hun eigen weg waren gegaan. Ook in Joegoslavië verloor de Communistische Partij haar greep op het land, etnische tegenstellingen staken de kop op en gewapenderhand sloegen verschillende deelrepublieken de weg in naar onafhankelijkheid. De Sovjet-Unie bleek niet langer bestand tegen de ontwikkelingen. Na een mislukte coup van communisten oude stijl, werd de Communistische Partij op non-actief gesteld. Nationalisten in de deelrepublieken wilden afscheiding en zo hield in december **1991** de Sovjet-Unie op te bestaan en kwam tevens een **einde aan de Koude Oorlog**.

In Azië wisten de communistische regiem zich te handhaven, maar ook daar voltrok zich een omwenteling. China schafte de planeconomie af en stapte over op de economie van de vrije markt, overigens met behoud van de machtspositie van de Communistische Partij. De mensenrechten worden in China nauwelijks gehandhaafd. Pogingen vanuit de bevolking om te komen tot meer democratische verhoudingen werden bloedig onderdrukt.

Met het einde van de koude oorlog is de wereld er niet echt veiliger op geworden. De verspreiding van massavernietigingswapens en de opkomst van het internationale terrorisme

vormen, elk afzonderlijk en in combinatie, een ernstige bedreiging van vrede en veiligheid in de wereld.

1914-1991: Nederland

Nederland was in de Eerste Wereldoorlog neutraal en bleef buiten schot, al had het weinig gescheeld of de Duitsers hadden hun voorjaarsoffensief in 1918 mede via Nederlands grondgebied ingezet. Wel leidde de oorlog tot voedselschaarste en mede onder invloed van de gebeurtenissen in Rusland ontstond een revolutionair klimaat. Als reactie hierop werd in **1917** het **algemeen kiesrecht** voor mannen ingevoerd, en twee jaar later ook dat voor vrouwen. In **1918**, na het einde van de oorlog, achtte de socialistische voorman **Troelstra** de tijd rijp voor de arbeidersklasse om de macht over te nemen. Zijn oproep tot revolutie werd echter door de heersende klasse beantwoord met een demonstratie van trouw aan de monarchie. Die opzet slaagde, Troelstra verklaarde zich te hebben vergist en in het vervolg zou zijn sociaal-democratische partij zich loyaal opstellen. In 1939 maakten de socialisten voor het eerst deel uit van de regering.

In de eerste helft van de twintigste eeuw zette de verzuiling met kracht door. Elke zuil kreeg zijn eigen organisaties en media (politieke partij, vakbeweging, jeugdbeweging, ziekenhuizen, liefdadigheid, omroepvereniging, krant). De katholieken en protestanten behaalden in **1917** een belangrijke overwinning in de **schoolstrijd**, die terugging tot de negentiende eeuw. Voortaan zouden hun scholen, evenals het openbaar onderwijs, door de overheid worden gefinancierd.

De trauma's van de Eerste Wereldoorlog in combinatie met de Nederlandse zuinigheid leidden tot flinke bezuinigingen op de defensie. Met de verwerping van de **Vlootwet** was de kans op een enigszins geloofwaardige verdediging van Nederlands-Indië verkeken. De economische depressie van de jaren dertig kwam hier hard aan, mede doordat Nederland, onder **Colijn**, veel langer dan andere landen vasthield aan de **gouden standaard**, de vaste tegenwaarde van de gulden in goud. Door dit beleid verslechterde onze exportpositie. Colijn zette al zijn kaarten op een rigoureuze bezuinigingspolitiek en daarin paste geen verhoging van de defensie-uitgaven. Het Nederlandse leger liep hopeloos achter en met de bestelling van moderne wapens werd pas een begin gemaakt aan het einde van de jaren dertig, toen het te laat was.

Duitsland besloot in 1940 tot een aanval in het westen en ditmaal werd Nederland niet ontzien. De Nederlandse strijdkrachten waren numeriek sterker dan de troepen die Duitsland hier zou inzetten. De gevechtskracht van de Nederlandse troepen liet echter veel te wensen over. De bewapening was onvoldoende en verouderd. De Duitsers waren veel beter bewapend, met name wat betreft tanks en vliegtuigen. Bovendien waren de Nederlandse troepen slecht geoefend en hadden ze geen enkele gevechtservaring. Veel Duitse commandanten waren veteranen uit de Eerste Wereldoorlog en bezaten die ervaring wel. Gevechtservaring hadden ook enkele Duitse eenheden die in 1939 waren ingezet tijdens de veldtocht in Polen.

Op **10 mei 1940** vielen de Duitsers Nederland binnen. De hoofdaanval werd uitgevoerd door een pantserdivisie die via Limburg, Noord-Brabant en de bruggen over de grote rivieren, die vooraf door parachutisten moesten worden veroverd, zou oprukken naar het hart van de **Vesting Holland**. Parallel zouden Duitse troepen een aanval uitvoeren op de Nederlandse hoofdverdedigingslinie, de **Grebbeinie** ten oosten van Utrecht. Tenslotte werden in de vroege ochtend van de 10^e mei, in een poging om de strijd reeds op de eerste dag te beslissen,

de vliegvelden in de omgeving van Den Haag door Duitse parachutisten en luchtlandingstroepen veroverd om van daaruit koningin, regering en hoofdkwartier bij verrassing te overmeesteren. Mede door onverwacht hevige Nederlandse tegenstand mislukte deze opzet volkomen. De vliegvelden werden heroverd en van de overval op het regeringscentrum kwam niets terecht.

Elders verliep de Duitse aanval wel volgens plan. Na enkele dagen werd de Grebbelinie doorbroken en de Nederlandse verdedigers trokken zich in wanorde terug. In **Rotterdam**, waar de Duitse pantserdivisie inmiddels was gearriveerd, forceerde de Duitse luchtmacht op **14 mei** met een **bombardement** een doorbraak. Terwijl over de overgave van de stad werd onderhandeld vielen de bommen en werd het centrum van de stad verwoest. Het psychologische effect van dit bombardement, gevoegd bij de uitzichtloze militaire situatie, leidde tot de capitulatie van de Nederlandse strijdkrachten. Koningin en regering waren inmiddels naar Engeland uitgeweken en het land werd door de Duitsers bezet.

De Duitsers probeerden aanvankelijk de Nederlandse bevolking voor zich te winnen, maar slechts een minderheid was hiervoor te vinden. De Nederlandse nationaal-socialistische beweging (**NSB**) onder leiding van **Anton Mussert** werd door de Duitsers niet serieus genomen en door de meerderheid van de bevolking werden haar leden beschouwd als landverraders. Er was wel verzet, maar dit was aanvankelijk nogal amateuristisch waardoor verzetsgroepen door de Duitsers gemakkelijk konden worden opgerold met doodvonnissen als gevolg. Geleidelijk aan werd het verzet sterker en verscherpten de Duitsers hun tegenmaatregelen, waaronder represailles tegen de bevolking. De **Februaristaking** van **1941**, een daad van verzet tegen de Jodenvervolging, werd met hard optreden door de Duitsers beantwoord.

De Jodenvervolging werd door de Duitsers, geholpen door Nederlandse autoriteiten en pro-Duitse elementen in de bevolking, systematisch aangepakt. Het overgrote deel van de joodse bevolking werd opgepakt en opgesloten in het kamp **Westerbork** om van daaruit op transport te worden gesteld naar de vernietigingskampen. Ongeveer honderdduizend Nederlandse Joden werden daar omgebracht. Slechts weinigen keerden na de bevrijding terug. Later werden Nederlandse mannen als dwangarbeider naar Duitsland afgevoerd. Ondertussen werd het land door de Duitsers leeggeroofd. Het zuiden van Nederland werd in 1944 bevrijd. In bezet gebied stond de **Hongerwinter** van **1944/45** voor de deur. Grote delen van de bevolking hadden nauwelijks nog te eten en velen stierven van honger en uitputting. De **bevrijding** door de Canadezen kwam uiteindelijk op **5 mei 1945**.

Na de bevrijding werden Duitsers die werden verdacht van oorlogsmisdaden en veel NSB'ers en andere Nederlanders die ervan werden verdacht met de Duitsers te hebben samengewerkt, opgepakt en berecht. Aan enkele tientallen, waaronder enige Duitsers, werd de doodstraf voltrokken. Anderen belandden voor korte of langere tijd in de gevangenis. De laatste twee Duitse oorlogsmisdadigers werden enige tientallen jaren na het einde van de oorlog vrijgelaten.

Al kort na de bevrijding werd Nederland geconfronteerd met de 'Indonesische kwestie'. Enkele dagen na de Japanse capitulatie in augustus 1945 riepen de nationalistische leiders **Soekarno** en **Hatta** de onafhankelijke '**Republiek Indonesia**' uit, die door Nederland niet werd erkend, maar die elders op veel sympathie kon rekenen. Nederland nam zijn toevlucht tot een beproefd middel tegen opstandige bewegingen in de kolonie: militair ingrijpen. Het herrijzende koloniale leger (KNIL) zou zonder versterking die taak niet aankunnen. Daarom

werd met vrijwilligers (geworven voor de strijd tegen Duitsland en Japan) en dienstplichtigen uit Nederland, in Indonesië een indrukwekkende troepenmacht opgebouwd. Maar in twee opzichten was de situatie wezenlijk anders dan in het verleden. In de eerste plaats was het streven naar onafhankelijkheid sterker dan ooit. Het Indonesische nationalisme had door de smadelijke nederlaag van de koloniale overheersers tegen Japan een sterke impuls gekregen. Terwijl de opstanden in het verleden slechts regionale betekenis hadden, vond men nu een onafhankelijkheidsbeweging tegenover zich die actief was in grote delen van de archipel. In de tweede plaats kreeg Nederland te maken met buitenlandse druk, met name van de zijde van de Verenigde Staten, om de macht over te dragen aan de Republiek.

Ruim vier jaar duurde de overgangperiode, waarin Nederlandse troepen en Indonesische onafhankelijkheidsstrijders vrijwel onophoudelijk in gevecht waren gewikkeld. In het gebied dat door de Republiek werd beheerst vonden op grote schaal moordpartijen plaats op Nederlanders, Chinezen en pro-Nederlandse Indonesiërs of wie daar voor doorgingen. Dit verschafte Nederland een argument om militair op te treden. In een enkel geval nam dit optreden de vorm aan van contra-terreur, zoals in Zuid-Celebes, waar duizenden Indonesiërs om het leven werden gebracht. Maar primair was de Nederlandse militaire interventie erop gericht de Republiek militair van de kaart te vegen. Tweemaal ging Nederland in het offensief: tijdens de **Politioenele Acties** van **1947** in **1948**. Beide keren werd Nederland door de Verenigde Naties, na de tweede actie met Amerika voorop, tot de orde geroepen. Tijdens de tweede actie veroverden de Nederlandse troepen veel grondgebied op de Republiek. Het gebied was echter te uitgestrekt om greep te kunnen krijgen op de Indonesische guerrillastrijders. Nederland kwam tot de slotsom dat het streed voor een verloren zaak en droeg in december 1949 de soevereiniteit over aan het onafhankelijke Indonesië. Nederlands **Nieuw-Guinea** werd van de overdracht uitgezonderd, maar in **1962** werd, na inleidende schermutselingen en de dreiging van een oorlog met Indonesië, ook van dat gebied afstand gedaan. De banden met de koloniën in de West werden eveneens herzien. Suriname en de Nederlandse Antillen kregen vergaande autonomie. In **1975** werd **Suriname onafhankelijk**, maar de Nederlandse Antillen bleven onderdeel van het Koninkrijk, zij het met een aparte status voor Aruba.

In de naoorlogse jaren veertig en vijftig werkte Nederland aan de **wederopbouw**. Veel infrastructuur was in de oorlog vernield en er heerste een schreeuwende **woningnood**. Om de arbeidsplaatsen die door de mechanisatie in de landbouw verloren gingen te compenseren, werd de **industrialisatie** met kracht ter hand genomen. In **1953** kreeg het zuidwesten van Nederland een **watersnoodramp** te verduren, waarbij grote delen onder water liepen en ongeveer twee duizend mensen verdronken. Dit vormde de aanleiding tot de **Deltawerken**, een project dat enige tientallen jaren in beslag nam en waarbij de meeste zeegaten werden afgesloten of voorzien van een stormvloedkering. Nederland was in **1957** een van de zes oprichters van de Europese Economische Gemeenschap (**EEG**), de voorloper van de Europese Unie, wat de Nederlandse export van landbouw- en industrieproducten ten goede kwam. Op buitenlands politiek gebied maakt Nederland eind jaren veertig een ommezwaai; het ruidde de neutraliteitspolitiek van voor de oorlog definitief in voor bondgenootschappelijke samenwerking met de Verenigde Staten en Europese landen in de **NAVO**.

Niet iedereen geloofde in het perspectief van de Nederlandse economie en tot in de tweede helft van de jaren vijftig emigreerden enige honderdduizenden naar landen als Canada en Australië. Toch groeide de Nederlandse bevolking flink door de naoorlogse geboortegolf en door de komst van enige honderdduizenden uit Indonesië, waaronder meer dan tienduizend

Zuid-Molukkers. Deze laatste groep bestond uit militairen en hun gezinsleden. Zij koesterden het ideaal van een onafhankelijke Republiek der Zuid-Molukken (**RMS**). Uit frustratie over het uitblijven van de verwezenlijking van dit ideaal gingen Zuid-Molukse jongeren in de jaren zeventig over tot treinkapingen en andere gijzelingsacties, waarbij over en weer doden vielen. De overige nieuwkomers uit Indonesië zagen hun overkomst als definitief en zij integreerden geruisloos in de Nederlandse samenleving.

Het politieke gezicht van Nederland in de jaren van de wederopbouw was minister-president **Willem Drees**, een gematigde sociaal-democraat met een breed draagvlak in de bevolking. Zijn naam wordt nog steeds in verband gebracht met de invoering van de Algemene Ouderdomswet (**AOW**), een mijlpaal in de opbouw van de naoorlogse **verzorgingsstaat**. In de jaren zestig volgden de **Algemene Bijstandswet** en de regeling voor arbeidsongeschikten, de **WAO**. In de naoorlogse periode werd ook de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in de wetgeving geleidelijk opgeheven.

In de jaren zestig kende Nederland een ongekeerde stijging van de welvaart. In de meeste huishoudens had men televisie, het autobezit nam met sprongen toe en buitenlandse vakanties kwamen binnen bereik van velen. Ook het maatschappelijk leven ging op de schop. Zowel onder katholieken als protestanten trad een proces van **ontkerkelijking** in. De binding met de eigen maatschappelijke groep werd lossier (**ontzuiling**). Het respect voor autoriteiten werd steeds minder vanzelfsprekend, mede onder invloed van de ludieke protestbeweging **Provo**. Ook in die tijd kwam de vrouwenemancipatie op de politieke agenda. Het middelbaar en hoger onderwijs, dat vroeger voornamelijk was gereserveerd voor de maatschappelijke bovenlaag, werd steeds meer toegankelijk voor iedereen. Kortom: in Nederland maakte de verzuilde standenmaatschappij plaats voor een egalitaire samenleving.

Na de oorlog werd in Slochteren in de provincie Groningen een gigantisch **aardgasveld** ontdekt, een van de grootste ter wereld. In de onjuiste verwachting dat dit gas door de komst van kernenergie spoedig waardeloos zou worden werd de exploitatie voortvarend ter hand genomen. Niet alleen aan de binnenlandse vraag naar gas werd voldaan, maar ook werden grote exportcontracten afgesloten met andere Europese landen. De opbrengsten werden verdeeld tussen de multinationale oliemaatschappijen en de Nederlandse Staat, welke laatste de aardgasinkomsten gebruikte om de sterk expanderende overheidsuitgaven te financieren. Door dit beleid is het waarschijnlijk dat het Nederlandse aardgas reeds medio eenentwintigste eeuw zal zijn uitgeput en dat de Nederlandse consument dan afhankelijk wordt van gas uit het buitenland.

De welvaartsstijging in de jaren zestig leidde tot tijdelijke tekorten op de arbeidsmarkt. Hierin werd voorzien door '**gastarbeiders**' uit de landen rond de Middellandse Zee. Zo kwam de overgang van Nederland naar een multi-etnische samenleving op gang. Midden jaren zeventig trad een kentering op in de economische ontwikkeling en werden de gastarbeiders overbodig. Zij werden echter niet teruggestuurd, maar mochten zich hier permanent vestigen en hun gezinnen later overkomen. Vooral Turken en Marokkanen maakten hiervan gebruik. Doordat de meeste jongeren uit deze groepen een huwelijkspartner laten overkomen uit het land van herkomst, en door geboorten, is het aantal Turken en Marokkanen sindsdien gestaag toegenomen. Ook de immigratie uit de Antillen en Suriname droeg bij aan het multi-etnische karakter van Nederland en sinds de jaren tachtig kwamen daar asielzoekers bij uit landen als Iran, Irak, Afghanistan, Somalië en Joegoslavië. Doordat veel immigranten aanhangers zijn van de islam veranderde ook de godsdienstige kaart van Nederland.

1914-1991: Economie, wetenschap en techniek

De westerse wereld maakte in de twintigste eeuw een ongekennde stijging van de welvaart mee. In de jaren twintig draaide de wereldeconomie op volle toeren. De Verenigde Staten werden de leidende economische macht in de wereld. Maar in **1929** kwam met de **beurskrach in Wall Street** (beurs van New York) een wereldwijde **depressie** op gang die massale werkloosheid tot gevolg had. Pas aan het einde van de jaren dertig zou het, mede door het opvoeren van de bewapeningsuitgaven, iets beter gaan. Na de oorlog begon een tijdperk van sterke economisch groei, met de verliezers Duitsland en Japan als koplopers. Europa profiteerde bovendien van de gemeenschappelijke markt in het kader van de **EEG**. In de communistische wereld was, na aanvankelijke successen, in toenemende mate sprake van economische stagnatie. De planeconomie bleek niet in staat een moderne welvaartsstaat voort te brengen.

Azië, Afrika en Latijns Amerika, tezamen wel aangeduid als de **Derde Wereld**, slaagden er over het algemeen niet in om de economische weg omhoog te vinden. Deze landen ontvingen wel vaak **ontwikkelingshulp** uit het westen, maar die kwam door de veelal incompetente en corrupte regeringen vaak verkeerd terecht. Ook hadden deze landen ernstig te lijden van **handelsbarrières** die door de rijke landen in stand werden gehouden. Een andere factor die schadelijk is voor de welvaartontwikkeling van de landen van de Derde Wereld is de hoge bevolkingsgroei. **Geboortebeperving** is dan ook een noodzakelijke voorwaarde om het levenspeil in de betrokken landen te verhogen. Het is niet toevallig dat een van de weinige landen die zich aan de status van derdewereldland hebben ontworsteld, China, al geruime tijd geleden drastische maatregelen ter beperking van de geboorten heeft getroffen: Chinese ouders mogen niet meer dan een kind krijgen. Behalve China heeft een aantal andere Aziatische landen, zoals Zuid-Korea, Singapore en Taiwan, en landen met grote olievoorraden, zich aan de armoede kunnen ontworstelen.

Begin jaren zeventig brak het besef door dat economisch groei kan leiden tot ernstige schade aan het milieu en uitputting van energie- en grondstoffenvoorraden. Het rapport van een particuliere denktank, de **Club van Rome**, en de **oliecrisis van 1973**, brachten dit probleem voor het voetlicht. Die oliecrisis was een uitvloeisel van de Israelisch-Arabische oorlog in dat jaar. De Arabieren dreigden met een olieboycot, die weliswaar met een sisser afliep, maar wel psychologisch effect had en gevolgd werd door een sterke verhoging van de olieprijs. **Duurzame ontwikkeling**, dat wil zeggen economische groei, zonder roofofbouw op de natuurlijke hulpbronnen en het milieu, kwam hoog op de internationale agenda. Maar de Verenigde Staten, die energie en grondstoffen vooral zien als iets waaraan geld valt te verdienen en die het gebruik ervan daarom stimuleren, toonden weinig begrip voor dit streven.

In de twintigste eeuw maakte de wetenschap wederom grote vorderingen. De ontdekking en ontcijfering van het menselijk **DNA**, onze genetische code is daar een van. Ook de geneeskunde ging met sprongen vooruit. In het midden van de twintigste eeuw werden **penicilline** en andere antibiotica ontdekt, waardoor veel dodelijke infectieziekten eenvoudig konden worden genezen. Weer later werden **orgaantransplantaties** tot routinehandelingen. Waarnemingen met **radiotelescop**en maakten het mogelijk de geschiedenis van het heelal te doorgronden. De ontdekkingen van **de atoomfysica** waren indrukwekkend en spectaculair, maar de meest bekende toepassingen hebben geen goede reputatie. Deze tak van wetenschap bracht afschrikwekkende wapens voort en de vreedzame toepassing van kernenergie bleef door de risico's van ongelukken en de problematiek van het kernafval, omstreden.

De vele uitvindingen van de negentiende eeuw (denk alleen al aan elektrisch licht, radio, telefoon, auto) vonden in de twintigste eeuw massale toepassing en veranderden de manier van leven in grote delen van de wereld radicaal. De meest spectaculaire technologische vernieuwingen van de twintigste eeuw waren de ruimtevaart en de informatietechnologie. De ruimtevaart bouwde voort op de ontwikkeling van de V-2 raket door de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog. Aanvankelijk hadden de Russen een grote voorsprong. Alle primeurs waren voor hen: de eerste kunstmaan, de **Spoetnik** in **1957**, de eerste onbemande raket naar de maan, de eerste mens in de ruimte (**Joeri Gagarin**). Maar in de jaren zestig schakelden de Amerikanen in een hogere versnelling en met de eerste man op de maan (**Neil Armstrong**) was de ruimterace beslist. **Computers** waren aanvankelijk groot en duur en werden alleen gebruikt in grotere organisaties. Met de introductie van de PC drong de computer door tot de werkplek en de huiskamer. De opkomst van **Internet** in de jaren negentig bood ongekende mogelijkheden tot snelle wereldwijde communicatie.

1914-1991: Geestelijke stromingen

De dominante geestelijke stroming in de twintigste eeuw was, hoe tegenstrijdig het ook klinkt, het **materialisme**. In de communistische landen was dit zelfs de officiële ideologie en in de westerse wereld werd het steeds meer het richtinggevend beginsel in het leven van mensen: geld verdienen en consumeren als levensdoel. In West-Europa ging deze trend hand in hand met een massale ontkerkelijking. Dit in tegenstelling tot de Verenigde Staten, waar de materialistische levensstijl zich onder grote delen van de bevolking uitstekend bleek te laten combineren met een prominente rol van de godsdienst, veelal van orthodox-christelijke signatuur.

De westerse materialistische levensstijl won terrein in alle uithoeken van de wereld, maar stuitte soms ook op fel verzet, met name in islamitische landen. Naast de opkomst van het materialisme is dan ook de wederopstanding van de **islam** het meest opmerkelijk als we de geestelijke stromingen in de twintigste eeuw bezien. Deze islam is doorgaans streng in de leer ('fundamentalistisch'), sterk politiek gericht en zet zich af tegen de westerse waarden en de westerse levensstijl. De revolutie in Iran en de daaropvolgende stichting van een islamitische republiek aldaar, was het grote voorbeeld voor moslims elders in de wereld.

6. De wereld in 1992

In 1992 telt de wereld ongeveer 6 miljard inwoners. Rond 1 miljard daarvan leeft in het rijke westen. Onder heel wat minder rooskleurige omstandigheden leven de overige 5 miljard aardbewoners in de voormalige Sovjet-Unie, China, India en de rest van de Derde Wereld. Van die 5 miljard leven 1 miljard mensen beneden het bestaansminimum.

Sinds de val van de Sovjet-Unie, in 1991, zijn de Verenigde Staten de enige overgebleven supermacht in de wereld. Met een bevolking die meer dan vier keer zo groot is als die van de Verenigde Staten en uitstekende perspectieven voor economische groei is China hard op weg om zich ook deze status te verwerven. Europa vormt weliswaar een machtig economisch blok, maar is politiek sterk verdeeld en lijkt voorlopig op het wereldtoneel geen rol van betekenis te kunnen spelen.

De grote uitdagingen voor de periode na de koude oorlog zijn: vrede en veiligheid, handhaving van de mensenrechten, duurzame ontwikkeling en verhoging van het levenspeil in de Derde Wereld.